

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

August Strindbergs Inferno i den nordiska kritiken

Av Alf Lindvåg

När *Inferno* den 1 november 1897 låg på bokhandelsdiskarna, befann sig författaren sedan mer än två månader i Paris. I anslutning till Strindbergs avresa från Lund stod följande notis i *Folkets Tidning* den 25 augusti:

August Strindberg, som alltsedan sistlidne november varit lundabo, afreste i går härifrån öfver Köpenhamn och Köln med Paris som närmaste mål.

Då Strindberg i november hitkom, var hans helstillstånd icke det bästa. Han led i hög grad af nervositet och oro och hade synbarligen svårt för att komma igång med sin delvis afbrutna författareverksamhet. Emellertid kom han i lugna förhållanden, fann ro och trefnad och har här under de gångna månaderna så restaurerat sin helsa att han nu kände sig friskare än någonsin förut.

Han lärde sig också snart nog att älska vårt lilla enkla men trefna samhälle och fann sig här så hemmastadd att han med lif och lust åter tog till pennan och utförde ett betydande arbete 'Inferno', som i slutet af september väntas föreligga i tryck och samtidigt utkomma äfven i Danmark, Tyskland, Frankrike och England. Arbetet har för proportionsvis höga summor försålts till förläggare i de olika länderna.

Det är närmast för att öfvervaka tryckningen af den franska upplagan som Strindberg nu, med några dagars uppehåll i Köln, afrest till Paris. Om några månader väntas han åter till Sverige, hvilket han, enligt egna ord, i går för första gången lämnade utan bitterhet i sinnet. Och då han återkommer, tager han åter i besittning sin lilla trefliga dublett i Tomtegaps-gatan, der han nu hyrt för en tid framåt.

Notisen ger som synes en utmärkt sammanfattning av Strindbergs förhållanden under tiden november 1896–augusti 1897. Den meddelar i diskreta ordalag uppgifter om författarens hälsotillstånd och vardagstillvaro, samtidigt som det nyskrivna verket presenteras på ett positivt sätt. Allt tyder på att den osignerade notisen skrivits av tidningens redaktör Waldemar Bülow, som ju hade nära och goda relationer till Strindberg.

Notisens uppgift om att främsta anledningen till Strindbergs resa är att övervaka tryckningen av *Inferno*s franska upplaga är ändå inte hela sanning-

en. Strindberg hyste en inte oberättigad oro över hur *Inferno* skulle uppfattas på nordligare breddgrader. Visserligen säger han i ett brev till Gustaf af Geijerstam, där han inledningsvis berättar »att Georg Brandes för Hegels räkning läst *Inferno* och absolut tillstyrkt dess tryckning», att »Min fruktan för bokens upptagande är också förbi, ty oaktadt jag ej känner Brandes omdöme, är dock hans tillstyrkan till tryckning för mig mycket lugnande.»¹

I brev av senare datum till Marie Uhl,² Axel Herrlin,³ dottern Kerstin⁴ och Waldemar Bülow⁵ visar Strindberg emellertid klart sin oro över hur *Inferno* kan komma att drabba honom. I brevet till Kerstin skriver han bl.a.: »In einer Woche erscheint mein *Inferno* Schwedisch. Dann wäre mir besser im Grab zu liegen, denn auf der Schavotte zu leben! Charlatan oder Thor soll ich dann heissen!» Till Herrlin skriver han i omedelbar anslutning till *Inferno*s utgivning bl.a.: »Räds ej låta mig veta om man säger mig vara galen. Jag är beredd på allt!»⁶ Allra tydligast träder Strindbergs fruktan i dagen i ett brev till Geijerstam den 2 november, där han bl.a. uttalar sin oro för att bli åtalad för hädelse.⁷

Strindberg tycks efter den första vistelsen i Lund, och särskilt efter det *Inferno* var klar i slutet av juni, ha uppnått något slags resignerad trygghetskänsla. Den var sannolikt inte minst en frukt av samvaron med de nya vännerna i Lund, som visade honom en hänsyn och förståelse som han vid det här laget inte var van vid.⁸ I breven från sommaren 1897 kommer då och då även den känslan fram och balanserar den oftare uttalade oron. Men uppenbarligen var den inte stark nog för att Strindberg skulle vilja stanna i Lund och avvakta utgivningen av *Inferno*. I stället föredrog han en tämligen isolerad hotelltillvaro i Paris. Att de stämningar ur vilka boken växt fram, och de tillstånd den behandlade, hade större förutsättningar att vinna resonans i Paris var en högst rimlig slutsats. Redan i september

året innan hade ju Strindberg till Torsten Hedlund skrivit: »Att tänka på Förläggare i Sverige för min Inferno är väl ej lönt, utan måste väl skriva den på Franska för att bli läst, kanske blott i manuskript.»⁹ Dessutom befann sig ju Strindberg i den franska huvudstaden på betryggande avstånd från eventuella åtal och väntade farliga antydningar om »galenskap».

Både författaren själv och det litteraturintresserade Sverige – och f. ö. även det övriga Norden – väntade alltså med spänning på Strindbergs »skönlitterära återkomst». Att förväntan även resulterade i att boken såldes vet vi. Redan efter ett par veckor måste förlaget ombesörja en andra upplaga.¹⁰ Inferno blev således en obestridd bokhandelsframgång, ett faktum som dels står i bjärt kontrast till de förväntningar Strindberg uttalade i det ovan citerade brevet till Hedlund, dels sannolikt kom att spela en väsentlig roll som incitament för hans fortsatta flödande skönlitterära författarskap.

Hur såg då den samtida kritiken på Strindbergs Inferno? Det är den fråga föreliggande uppsats vill söka ge ett någorlunda uttömmande svar på. Uppsatsens rubrik, »Strindbergs Inferno i den nordiska kritiken», låter litet anspråksfull, och är det väl också, särskilt med tanke på det relativt begränsade antal recensioner från de nordiska grannländerna som medtagits. Varför inte göra en totalinventering av svenskt recensionsmaterial och nöja sig med det? Skälen till mitt urval är flera och ett par av dem skall nämnas. Jag har naturligtvis gått igenom ett mycket större antal tryckalster än vad som redovisas. Det har därvid framgått, att åtskilligt av »kritiken» är så schablonmässig, substanslös och intetsägende, att det vore meningslöst tynga framställningen med att ta upp den. I åtskilliga fall är det uppenbart fråga om notisartade sammanfattningar av större publikationers recensioner.

Detta om det svenska materialet. Vad beträffar recensionerna från de övriga nordiska länderna finns det minst två goda skäl för att ta med ett urval av dessa. För det första kan man ironiskt nog notera, att all senare praktisk nordism till trots, så var Norden som kulturell enhet mera påtaglig vid sekelskiftet än i dag. I varje fall gäller detta om en grupp författare och konstnärer på allra högsta nivå. För det andra kan man bland recensionerna från grannländerna finna några, som visar större förståelse och insiktsfullhet än de flesta svenska. Den sammanfattande bilden av Infernos möte med kritiken blir alltså även fullständigare och mer nyanserad genom att ta med ett antal av dessa.

I anslutning till hundraårsminnet 1949 skrev Oscar Wieselgren en uppsats om hur den svenska litteraturkritiken mött Strindberg.¹¹ Wieselgren visar stor respekt och beundran, särskilt för produktionen från Inferno och framåt, och är följaktligen kritisk mot den kritik som inte alls tycktes vare sig förstå eller uppskatta den sene Strindberg. Wieselgren pekar bl. a. på hur Strindberg, när han i slutet av 1896 återvände från Paris och slog sig ner i Lund, inte kunde »undgå att göra en egendomlig iakttagelse, nämligen den att man i hans nya omgivning stod helt främmande för den andliga nyorientering som under senare år ägt rum i den europeiska världen. Hemma stod allt kvar på den gamla ståndpunkten. [...] Man fortsatte att hylla den revolutionäre stridman som man hyllat vid Giftasprocessen 1884 utan att lägga märke till eller fråga efter att denne man numera helt förkastat de synpunkter han då gjort sig till målsman för.»¹² Därefter övergår Wieselgren till en presentation av Levertins mycket negativa attityd till »mystikdiktaren» Strindberg och förklarar: »Den signal som Levertin här gav följdes åratals igenom av praktiskt taget hela den svenska kritiken.» Bland de samtida kritikerna fanns, enligt Wieselgren, ingen »i vårt land som verkligen haft klart för sig att Strindberg representerade ett nytt och framåtförande moment i den litterära utvecklingen».¹³

Wieselgrens antagande är inte helt sant. Det fanns, som kommer att framgå, enstaka kritiker som hade det »framåtförande momentet» klart för sig, men förbluffande få söker sätta in Inferno i ett europeiskt sammanhang. Orsaken härtil är nog helt enkelt okunnighet om de nya strömningarna. Detta gällde dock inte Levertin. Avvisandet av »mystiken» och det alltför personliga var i hans fall av programmatisk natur och sker med en intensitet som antyder att förhållandet »vetenskapsdiktaren» contra »mystikdiktaren» inte var helt oproblematisk för honom själv.¹⁴

Alldeles i början av avsnittet »Mystikdiktaren» i uppsatsen »August Strindberg»¹⁵ säger Levertin med hänsyftning på Inferno och Legender:

I som älsken nya sensationer, kuriösa uppträden och ryssande nervintryck, skynden er att hyra fönsterna mot gatan. Utgårdar Loke har kommit hem som indisk fakir. Bågskytten och spjutkastaren, som dräpte höfdingar och siktade mot afgudarnas hjärtan, han stinger sig nu med nålar, slukar svärd och rullar sig under motståndarnes hjul. Den gamla Taineskas paradoxen, att palats äro vackrast, när de brinna, ser man sällan bättre besannad, om man tillfogar, att här elden också tycks på väg att slockna och röken slår kvalmig genom störtande murar.¹⁶

Citatet ovan, eller delar därav, förekommer ibland i den litteratur som behandlar *Inferno* och *Legender*.¹⁷ Levertins uttalande har därför sannolikt kommit att i viss mån styra även en senare tids uppfattning om hur den samtida kritiken upptog böckerna. I fortsättningen framhåller Levertin, att böckerna »äro för allvarliga vittnesbörd om genomlidna pinor, för nedslående prof på en stor, sjuk intelligens' hysteriska behof att degradera sig själf, för sorgliga slutligen som tidstecken (min kurs.), för att man på dem ens skulle hafva lust att lägga den estetiska tumstocken.»¹⁸ Ett genomgående tema i Levertins kritik är framförallt, att Strindberg alldeles saknar estetisk distans till sitt stoff. Varför skulle en mängd bortlagd vidskeplighet nu intressera oss »blott därför att August Strindberg berättar det i sitt mästerliga och vibrerande språk?»¹⁹ Efter en kritisk genomgång av det, enligt Levertin, alltför närgånget personliga i böckerna, kommer han fram till att det följdriktiga sålunda vore »att ej alls uttala sig om arbeten sådana som Strindbergs *Inferno* och *Legender* – ty att betrakta dem rent estetiskt är att föra process inför orätt forum, och att se dem som rent subjektiva bikter undandrar dem i och för sig från kritik. Hvem vill döma en, som kämpar och lider? Hvem kan utan fariseism uppträda som den orubbligt kärnfriske och själssunde?»²⁰ Levertins slutsats blir, att även böcker av den här typen har inflytande på opinionen, och att man därför måste polemisera mot dem. Samtidigt finner han något av ett försvar, när han strax efter anför en tanke som inte är helt inaktuell nu, snart ett sekel senare: »Det är näppeligen underligt, om en generation kommer ur led, när den som Strindbergs hinner vara med om så motsatta och så snart på hvarandra följande rörelser som den positiva världsförklaringens högsta triumf och den återfödda mystikens orgier.»²¹

Eftersom Levertin så pass ofta anförts såsom den mest ansvarige bland kritikerna till den negativa attityd som mötte Strindbergs *Inferno* och *Legender*, är det viktigt att understryka just Levertins programmatiska avståndstagande. Någon »författaravund» eller någon mot Strindberg personlig negativism kan man inte spåra. Levertin har aldrig förnekat Strindbergs genialitet.²² Det är bara när den tar sig uttryck i verk av typen *Inferno* och *Legender*, och när han blir alltför hänsynslöst avslöjande, som Levertin närmast aggressivt slår ifrån sig. Man kan också erinra sig, att Levertin i den våldsamma uppgörelsen med Wirsén just nämner Strindberg som en av de författare Wirsén »hopat invektiver öfver».²³

Bakgrunden till min relativt utförliga redovisning av Levertin är naturligtvis dennes förmenta ställning som »riktman» för den negativa kritiken. Antagandet må ha giltighet i ett litet längre perspektiv. För den dagskritiska situationen med syftning på *Inferno* kan det däremot inte gälla. När *Svenska Dagbladet* 5/11 1897 – först av alla tidningar – införde recensionen av *Inferno* var det nämligen inte Levertin som hade skrivit den utan Tor Hedberg. Rydén har uppfattat det som anmärkningsvärt »att han (Levertin) släpper *Inferno* till Tor Hedberg.»²⁴ Här kan man ju bara gissa, och en rimlig gissning blir då, att Levertin tyckte det blev för mycket med två Strindbergsartiklar samma månad signerade av honom själv. I slutet av månaden skriver han ju själv om den utställning av Strindbergsporträtt, som visades i Stockholm under senhösten 1897 (Jfr not 15.)

Tor Hedberg tycks så långt dela Levertins åsikter, att *Inferno* inte kan bedömas estetiskt. I hans långa, »subjektiva» recension finns en litet förstucket moraliserande ton, men medkänsla och vilja att förstå författaren saknas inte. Han inleder med att »*Inferno* är en på samma gång gripande, ohygglig och löjlig bok». I samband med att han motiverar den karaktäristiken säger han bl. a.: »Det är historien om en stark och sjudande intelligens, som springer i stycken och hvars sinnrika mekanism upplöser sig i ett meningslöst virrvarr af snillrikt formade brottstycken.»

Att Strindberg i *Inferno* fångat tidens stämningar har inte förbigått Hedberg: »Allt hvad seklet ägt af framtidsdanande kraft, af outtröttligt kunskapssökande, af frigjordt, hänsynslöst tänkande, af trotsig vilja och djärfva förhoppningar – allt hvad sekelslutet äger af missmod och leda och förtviflan, af barnlig mörkrädsla och atavistisk afgudadyrkan, se vi här hvirfla om hvartannat i en genialisk hjärnas feberfantasier.»

Hedberg tycker att sammanhanget och »förmågan att ordna» är borta, »men hvad som står kvar, det är den underbara, af lif och verklighet fyllda gestaltsförmågan, icke längre i det hela, men i detaljerna, [...]». Efter att ha framhållit Strindbergs oöverträffade språk, uppriktigheten och sanningskärleken, ger Hedberg ett citat ur *Inferno* – det avsnitt där Strindberg talar om sitt liv som »En varnagel [...]» – (Inf. s. 203) och frågar sig vad man efter sådana ord kan tillägga. Jo, säger Hedberg: »Man vill protestera, [...], man vill gifva sin hyllning åt den store, outtröttlige roparen inom vår litteratur, nattvåktaren, som ofta väckt oss ur den

lugna sömnen med bud om eld och brand, men äfven med bud om gryning och dager, men en människa som, låt vara blott ett ögonblick, dömer så om sig själf och har den högmodiga ödmjukheten att vilja föreviga denna dom, har rätt att blifva tagen på allvar, och icke bemött med än så uppriktigt menade komplimanger.» Hedberg frågar sig så vad Strindberg egentligen skildrar för oss och svarar att »[...] det är geniets, det egoistiska geniets 'Inferno'. Det helvete, hvars stora och små, hemska och löjliga fador här blottas för oss, är jagets helvete, som det skapar sig själfvt, då det icke längre mäktar skapa lif och lycka.» Hedberg utgår sedan från vad han betecknar som »jagkultens fördömmelse» och gör en lång, lätt moraliserande genomgång av vart en alltför stark koncentration på det egna jaget leder. Tonen är dock ingalunda mätande, än mindre hånfull, och att Inferno för Hedberg varit en engagerande, för att inte säga omtumlande, läsning står utom tvivel. Han frågar slutligen, om det inte finns en jagets själfvöglömmelse, som vore en säkrare väg till räddning och svarar i avslutningsraderna: »Ja, därom får hvar och en själf döma. Strindbergs 'Inferno' är en hänsynslöst personlig själfbekännelse, och den kritik för hvilken den kan utsättas, det omdöme som kan fällas om den, blir meningslöst om det icke är personligt.» Den aggressivt avvärjande attityden hos Levertin saknas helt hos Hedberg, som med sina reservationer ändå hela tiden visar en öppenhet inför Strindbergs brännande frågor, som gör att sluttrycket av recensionen blir positivt.

Dagen efter (6/11) recenserades Inferno i *Malmö-Tidningen* och *Arbetet*. Signaturen E.K-n i *Malmö-Tidningen* är uttytt Strindbergs umgängesvän, skalden och journalisten Emil Kléen. Men någon vänkritik är det knappast fråga om. Tvärtom, få av recensenterna, om ens någon, tar från ideologiska utgångspunkter så bestämt avstånd från Inferno som Kléen. Han inleder med att framhålla, att man redan på förhand visste, att boken skulle innehålla »åtskilliga märkliga ting» men att i den vetenskapen ändå blandades »en förhoppning om att författaren August Strindberg, som så länge trängts i skuggan af alkemisten och ockultisten, skulle segrande bryta fram ur grubblets och spekulationernas töcken, [...]». Har nu denna förhoppning blivit uppfylld? Härpå kan svaret icke bli annat än ett obetingadt nej.»

Inferno är ett arbete, hvars psykologiska intresse som spegling af en väldig hjernas midt i sina förirringar stor-slagna lif ingen torde bestrida, men mot hvilket icke desto

mindre front måste tagas af alla dem, för hvilka vägen till sanningen och lifvet går genom det fria tänkandets ljusa ängder. Det fins naturligtvis ingen, som vill förmena August Strindberg att lösa tillvarons problem medelst hvilken equation som mest tilltalar honom, dock bör man besinna, att hans ord ljuda vidt och kunna varda hörda af mången, som ej vet bättre än att nu som så ofta tillförene *jurare in verba magistri*.

Det är för deras räkning det måste sägas ifrån, att August Strindberg enligt vårt förmenande denna gång går reaktionens ärende. Hvad som när det kommer i beröring med hans geni blir till gnistrande blixtar i synranden, varder endast tätande mörker öfver sinnena, då hvardagsfolkets hjernor söka omfatta det och göra sig en livsåskådning deraf. Som guldmakare, ockultist eller låt gå katolik förblir Strindberg dock alltid den store, den intressante, den hufvud högre än allt folket, men skulle de åskådningar, för hvilka han gör sig till tolk i Inferno, vinna insteg bland intelligensmassans breda lager, då vore det förvisso fara å färde.

Kléen intar som synes en nog så intelligensaristokratisk hållning, och det är framförallt folktribunen Strindberg som han varnar för. Kléen hyser ändå förhoppningar, eftersom man inser att den »själslidandes historia» som läggs fram i Inferno är övergående och »[...] man förstår, att sjukdomen gått eller håller på att gå till helse. Vi se huru en hjerna, som plågas af vanföreställningar, med en sällsam sundhetens skärpa antecknar och kontrollerar sina irringar, vi se en diktares monstruösa iakttagelseförmåga ställas i det sjuka sinnestillståndets tjänst och dagligen bära nytt bränsle till det bål, å hvilket hans förstånd hotas med hexans och kättarens död.»

I recensionens senare del säger Kléen, att han avstår från att försöka precisera Strindbergs nuvarande livsåskådning. Vidare ifrågasätter han om man skall ta hela apparaten »af 'makter', 'tuktoandar' och 'läroandar'» på fullt allvar: »Man tycker sig nemligen ofta märka, huru en glimt af skeptisk ironi lyser fram ur det ockulta töcknet, och i sådana stunder är man frestad fråga sig, om icke alltsammans är ett enda stort gyckel, som Strindberg drifver med sig själf och menskligheten.» Kléen menar ändå att Inferno är en bok »[...] som förtjenar läsas, men läsas med uppmärksam kritik af alla dem, som med intresse följt August Strindbergs utveckling. Det finnes sidor i denna bok, som äro alldeles hänförande vackert skrifna, för nervläkaren och psykiatern erbjuder den ett rikt material, och för den vanlige lekmannaläsaren öppnar den stundtals afgrunder, inför hvilkas skumma djup hans tanke hissar. Det är med ett ord sagdt ett arbete, om hvilket man väl kan tvista och hysa skilda mening-

ar, men som etsar sig fast i ens minne, så att man sent glömmer det.»

Kléens ideologiska avståndstagande hindrar honom som synes inte från att bejaka det som han trots allt uppfattar som positivt i Inferno. Klarsynt är väl Kléen beträffande den »glimt av skeptisk ironi», som han tycker sig spåra. Andra recensenter är – en del av dem i förgrovd form – inne på samma tanke. Här hade ju naturligtvis Kléen, genom sitt nära umgänge med Strindberg, ett bättre underlag för sin bedömning än flertalet övriga kommentatorer.

Arbetet hade 5/11 dels en osignerad notis om Inferno, dels, på annan plats i tidningen, ett »dagsboksutdrag» ur boken. Det senare under rubriken »Var August Strindberg i 'sin förra inkarnation' Napoleon Bonaparte?» Rubriken antyder en tydlig udd mot Strindberg, och Infernos översättare, Eugène Fahlstedt, har tydligen funnit anledning att ställa någon fråga till Strindberg angående just detta inslag. Det framgår av ett brev till Fahlstedt från Paris 22/11 1897, där Strindberg bl. a. skriver: »Neipperg (se konversationslexikon) och historien om stora Napoleon är ett skämt som svärmodern och jag utförde i detalj när han korresponderade med mig i barnets namn. Det tror väl ingen att jag tror att jag är en reinkarnation af Napoleon?»²⁵

Strindbergs rader andas en smula oro, och Arbetets sätt att presentera »dagsboksutdraget» visar att den i så fall inte var helt omotiverad. Möjligen har Fahlstedt känt till Arbetets tvetydiga sätt att ställa frågor kring inslaget och som översättare blivit osäker om tolkningen av innebörden i »skämtet».

Den osignerade notisen är hållen i en mycket raljant ton. Det sägs bl. a. att »[...] det existerar snart icke en dogm eller legend, som han [Strindberg] icke är benägen att tro på. Han berättar t. ex. om en skomakare, som var ateist och dog, att en kaja flög framför likprocessionen. Denna kaja var Strindberg själv, dessutom en svart kanin osv.» Boken är, tycker skribenten, »– ett det största och sorgligaste falissement inom andens värld, som på länge timat.» Men även denna raljerande notis avrundas på ett mer positivt sätt: »Men högeligen *intressant* är han även nu, och ibland lyser satyrens kloka eldöga fram genom de otäcka dimmorna och kommer en att tro, att alltsammans endast är en stygg mara eller ett vågat skämt. Vi skola återkomma till ett närmare omnämnande av boken.»

Det omnämnandet kom alltså följande dag och är signerat »Marat». Bakom signaturen döljer sig *Arbetets* grundare och redaktör Axel Danielsson, som

även han var personligen bekant med Strindberg. Danielsson börjar emellertid sin recension just med att framhålla, att lekamlig samvaro med Strindberg inte alltid betyder personlig, och att det egentligen är bara när man läser honom som man är tillsammans med honom. Danielsson pekar i fortsättningen på Infernos självbiografiska karaktär, på att det inte är någon lämplig nattlektyr,

»[...] ty en hemskare bok har inte skrivits på länge. Nu tänker jag inte på dem, som läsa den gapskrattande, med den förutfattade meningen, att mannen är galen och följaktligen allt som han skriver galenskap. Detta brutala omdöme, som torde bli ännu allmännare bland hans föga finkänsliga landsmän, är inte endast grymt orimligt, då det utsäges utan begrepp om sinnessjukdomarnas olika arter, utan det torde vara rent av löjligt, eftersom denne galning besitter en logisk skärpa och iakttagelseförmåga starkare än andras och en fantasi, som i all sin vidunderliga flykt ständigt behärskas av arbetets plan och liksom med våld hålles vid jorden av syllogismernas, tankegångens, kedja.»

Vid läsningen av Inferno – det framgår att Danielsson hade avslutat läsningen »vid 3-tiden på morgonen» – har recensenten tydligen anat att Inferno var en bok som lätt skulle kunna tolkas till författarens nackdel. Möjligen vill Danielsson med sin tidiga, apologiartade recension, och i kraft av sina nära informationer om författaren, lämna ett bidrag som skall balansera de kommande, väntade hårda domarna med ty åtföljande galenstämpel. I recensionens fortsättning talar Danielsson om vanskligheten att upprätta »hjärnteorier», och att det måste vara särskilt vanskligt att göra upp en teori för Strindbergs hjärna:

Strindberg förfogar nämligen icke blott över en ovanligt stark och rikt individualiserad intelligens, utan han har levat under och genomlevat mycket kritiska förhållanden, vilkas oerhörda tryck även måste tagas med i räkningen. Tjänstekvinnans son, som vid 50 års ålder står ensam, övergiven och fattig i världen efter att i rastlöst arbete ha tömt ut sitt snilles underbart rika förråd, som hans folk njutit utan tacksamhet, är som yttre, social företeelse någonting upprörande vanvettigt. Man får även tänka på den synpunkten. De nuvarande förhållandena – ett av den forne Strindbergs mest markerade uttryck – ha säkerligen i vida högre grad än författaren själv vill medgiva bidragit till skapelsen av detta vidunderliga Inferno, som den sjukligt upprivne skalden nyss skildrat.

En så nyanserad uppfattning om betydelsen av det erfarenhets- och upplevelsestoff som ligger bakom Inferno är, så vitt jag kunnat se, Danielsson helt ensam om bland Infernos många kritiker. Ett par små reservationer i slutet av recensionen ändrar inte intrycket av en mycket positiv bedömning. Möjligen bör man tillägga, att den positiva attityden

till personen Strindberg markeras tydligare än den till verket Inferno.

Samma dag som Danielssons recension publicerades i *Arbetet*, finner man emellertid i tidningen ytterligare en artikel om Inferno. Den står införd under rubriken »Krönika» och har signaturen »Didrik» som undertecknare. Artikelns består av ett långt citat ur Inferno jämte en avgjort illvillig kommentar, som inleds med frågan »Var ligger helvetet?». Citatet är hämtat från den del av Inferno som beskriver Strindbergs vistelse hos doktor Eliasson i Ystad (Inf. sid. 107–110) och slutar:

Det bleve nödvändigt att döda en sådan man!

– Det var hans sista ord.

Av artikelns utformning bibringas läsaren den otäcka känslan av att Strindberg skulle ha hyst mordplaner mot Eliasson. För att leda tankarna i denna riktning har det varit nödvändigt att förvanska citatet. I Inferno (sid. 110) står nämligen: »Det bleve nödvändigt att döda *guldmakaren*.» Repliken faller av Eliasson i slutet av ett samtal mellan honom och Strindberg, där det bl. a. talas om vad som skulle följa om tillverkningen av guld vore ett faktum: »Världsbankrutt, allmän förvirring, anarki, världens undergång.» Nu har visserligen Strindberg misstankar om att Eliasson försökt göra efter hans experiment, men det hindrar ju inte att det är Strindberg som är »guldmakaren» och följaktligen den som främst har anledning att vara orolig.

Det måste vara denna artikel, möjligen tillsammans med notisen och dagboksutdraget dagen innan, och inte den riktiga recensionen, som den annars pålitlige Hedén har fäst sig vid, när han i sin bok säger att *Arbetet* ställde sig »skarpt avvisande».²⁶

Inom *Arbetets* redaktion fanns tydligen ändå vitt skilda uppfattningar om Strindbergs Inferno, så skilda, att de spänner från engagerad förståelse till illasinnat förvanskade citat.²⁷ Av det faktum att man i samma tidning tar upp boken fyra gånger på två dagar, måste man ändå dra den slutsatsen, att Strindbergs skönlitterära återkomst hade stort nyhetsvärde. Att värderingen av boken gick starkt isär, t. o. m. i samma tidning, var väl från publik synpunkt snarast en fördel. Mångtydiga och motsäggande presentationer av boken bidrog rimligen till den tydligen oväntat goda försäljningen.

Den 8/11 infördes recensioner av Inferno i *Upsala Nya Tidning* och i *Folkets Tidning* i Malmö. I *UNT* skriver Lennart Hennings, som inleder med påståendet att »Inferno är ett arbete som ligger

utanför en granskares domvärjo. [...] Ty Inferno har knappast något af det afmått konstnärliga som i allmänhet kännetecknar företeelserna i vår bokvärld». Efter denna inledande reservation beskriver Hennings Strindbergs arbetsmetod i Inferno. Han erinrar i samband härmed om Strindbergs bild i inledningsdikten till *Sömngångarnätter*: »[...] det skälfande hjärta som han liknade sin bok vid och det synes en som vore detta hjärta inte blott skuret fritt ur bröstet utan också skuret invärtes för att lägga i dagen den minsta fiber som kan urskiljas af ett öga.»

»Det är en själfskildring af hänsynslös öppenhet och skakande kraft», säger Hennings vidare:

Det är en själfskildring af en hjärna som arbetar rolöst och liksom i hetsot, undersöker och sammanbinder med en tänkares slutledningskonst, en inbillningsmänniskas fantastiska utgångspunkter och en själsargares olycksbringande gåfva att rikta allt mot sitt jag. [...] En granskare har funnit att detta härrör af att jaget hänför allt till sig själf, af själfets förhävelse, slutpunkten af jagkulten. Jag tror det inte. Det är sjukdomen, det är kvalet och oron som tvingar fram detta läsande och tydande af att allt som tilldrar sig ikring en, det är den jämviktsslöses förtviflade, nästan ofrivilliga arbete för att finna en allgrund, ett fäste. Det är ett kraf på att skönja äfven osynliga länkar i en orsakskedja, som tanken tror knyta sig om allting, efter att ha på sätt och vis nekat dess tillvaro.

Det är uppenbart Tor Hedbergs häftiga uppgörelse med jagkulten, som Hennings här polemiserar emot. Det var ju, som vi erinrar oss, Hedbergs starkaste invändning i hans recension av Inferno tre dagar tidigare. Hennings har en annan uppfattning, och han klargör den genom att ställa upp till försvar för Strindberg och dennes motiv till att redovisa sitt upplevelsestoff, och det sätt på vilket han gör det. Det är intressant som åskådningsexempel på hur olika man kunde tolka Inferno och dess författares bevekelsegrunder och ger väl samtidigt en antydning om stoffets mångtydighet.

Hennings är fortsättningsvis lika positiv. Vägen till »moderkyrkan» tycker han »påminner först nästan om Johannes Jörgensen, men denna stämningsmålare och ordfogare står Strindbergs djupa och jäsande natur mycket fjärran».

Folkets Tidning ägnade vanligtvis utomordentligt blygsamt utrymme åt litteratur, och den osignerade artikel om Inferno som inflyter den 8/11 är också till omfånget obetydlig, men det är nu, liksom i Danielssons och Kléens fall, fråga om ett »ögonvittne». Av allt att döma är det tidningens redaktör, Waldemar Bülow, som skrivit artikelns.²⁸ Bülow reserverar sig inför budskapet i boken men är generös mot författaren:

Läsaren får följa med på den svindlande färden från ett hotande vansinne, [. . .]. Mycket dunkelt tal skall läsaren möta och häpna inför förirringar, som framlocka tvifvel på författarens allvar. Och mycken smärta skall den erfara, som i Strindberg sett en märkesman för fria idéer men här iakttagert det största affall, som på länge skett inom vår litteratur. Men öfverallt skall han spåra denna snillets glöd som trots allt fortfarande gör Strindberg till den störste svenske författaren i senare tider. Och med intresse skall han konstatera att Strindberg nu i alla fall återkommit till litterärt värf, i hvilket det är att hoppas att han småningom äfven återkommer till sig sjelf.

Citatet innefattar det centrala i artikeln, som avslutas med en lokal anknytning: »Emellertid bör 'Inferno' särskildt vara intressant för lundaboarne då bokens senare kapitel afhandla vissa författarens upplevelser härstädes.»

Den 9/11 tar signaturen Jacqueline (Jacobine Ring, f. Jacobsén) i *Nya Dagligt Allehanda* upp Inferno under rubriken »Ny självbiografi af Strindberg.» Recensenten tycker att det är en ohygglig bok, men ändå

blir den första känsla den väcker knappast medlidande, åtminstone ej det medlidande man skänker sina likar. Det är en blandning av fasa och löje man erfar, som inför en raglande titan. – Men så fäster sig tanken än vid den ena, än vid den andra punkten i dikten, ty det kallar jag den, trots dess grundlag af verklighet. [. . .] En intensiv, en skärande, aldrig släppande känsla af olycka, det är det sammanhållande, det centrala i Strindbergs Inferno.

Kommentatorn i *NDA* tvekar alltså inte, i motsats till många andra bedömare, att beteckna Inferno som dikt. I fortsättningen förs ett ganska omständligt och subtilt resonemang kring människors olika öden att vara »subjektivt lycklig» eller »subjektivt olycklig». Recensenten drar så linjen tillbaka till den unge Strindberg och 1880-talets skepticism och påpekar, med en hänvisning till Sömgångarnätter, att han redan då »tviflade på sitt tvifvel». Nu, när Inferno slutar, är han framme vid »auktoritetstron, katolicismen». Nästa stadium, satanismen, ser man redan vinka. Efter att ha uttalat farhågor om vilken olycka det skulle innebära för Strindberg att ta steget dit, framkastas en positivare, möjlig linje: »Det finns ett uppslag i Inferno, som gör, att man också kan tro, att han skall slå in på den rent motsatta vägen. Bland dess mörka målningar af själstillstånd, som i sin abnormitet gå förnuftets yttersta gräns nära, dess vandring längs förföljelsemaniens branter, med vansinnets bråddjup lurande vid sin fot, hela dess teckning af själfviflets och själföverskattningens faror, uppdragen med en titaniskt konstnärlig kraft, ser man också på ett ställe en ljusglimt. Strindberg har fäst sin tanke på

Hybris, [. . .]» Medvetandet härom kan, enligt recensenten, »utvecklas till det ljus, som leder till det omdanande af den inre egna personligheten, som är enda stegen upp ur den själfviflande själfkärlekens mörka Inferno.»

Den 10 november 1897 recenseras Inferno i minst tre svenska tidningar, som alla är kritiska, delvis starkt kritiska: *Social-Demokraten*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Hernösands-Posten*. I *Social-Demokraten* skriver signaturen C. (C. N. Carleson) och inleder med en försäkran om att hans anmälan »afser endast att återge signaturens personliga intryck af den i alla händelser märkliga boken.» I en not under första recensionsspalten uttrycker »Red.» sin irritation över »att det Germandska förlaget under hr Gustaf af Geijerstams literära ledning funnit lämpligt att pricka Soc.-D. genom att icke tillstå oss något recensionsexemplar. Vid vår förvånade förfrågan hvad detta skulle betyda svarades efter flera om och men att upplagan var slut. Som illustration till de väldiga puffarna om hur den nya ledningen skulle bryta med alla bracksynpunkter och inviga en ny ära för fri och andligt förnäm literatur kan detta lilla drag ingalunda skada.»

Jag har citerat denna anmärkning från tidningens sida som ett unikt exempel i mitt material. En fråga man gärna vill ställa, även om det inte är möjligt att besvara den, är huruvida förbiseendet från förlagets sida var medvetet. Anade man att vänstertidningen *Social-Demokraten* skulle komma att inta en kritisk attityd till Inferno? Om så var fallet var försiktigheten obefogad. Visst är man kritisk, men avsevärt hårdare domar kommer från publikationer med mycket oklarare ideologiska förtecken – och från högerorgan. Carleson fastslår att en religiös underström alltid funnits »i Strindbergs väsen, men den bryter först nu igenom med våldsamt kraft, påskynad af ett lif i olycka och otillfredsställelse».

Strindberg, den forne, kække stridsmannen mot reaktionen, som ännu hvilar så tungt öfver hans hemland, för nu vidskepelsens talan – lindrigare kunna vi ej formulera vårt omdöme om hans Inferno. Det är i själfva verket en sorglig syn att så få skåda ett stort snille på förfall, stadt på trötthetens reträtt till kyrkans bekväma dogmers hyende, tillbaka till en lifsuppfattning, behaglig för alla de starka baksträfvarkter, som skadeglatt sluta 'förlorade söner' i sitt sköte.

Carleson är dock inte enbart negativ. Trots att Inferno är en pinsam läsning, »skall det dock ingalunda förnekas att boken utgör ett i hög grad intressant dokument och att många sidor äro skrifna med

brännande kraft och genialitet midt i all galenskapen». Strindbergs skildringar från Donautrakten tycker Carleson slående påminner »om några af Guy de Maupassants visioner i 'Le Horla', äfven den skrifven af en sjuk diktare, som stod vansinnet nära». Vi möter här äntligen en recensent som för in en samtida kontinental författare i resonemangen kring *Inferno*. Men totalintrycket, tycker Carleson, är nedslående: »Hur mycken ändå bevarad andlig kraft och hvilket utsökt formelt geni slösas icke här bort på det omöjliga att få 2 gånger 2 till fem!»

Samma dag, och på samma sida som recensionen slutar, på spalten intill, refereras – i lätt ironiserande ton – Julien Leclercqs föredrag om Strindberg, som hölls på Vetenskapsakademien kvällen innan. Referatet slutar: »Föredraget, hvilket såsom torde framgå äfven af dessa korta antydningar icke innehöll något nytt uppslag för bedömandet af Strindbergs – kvinnohatarens – märkliga karaktär, belönades med en liten applåd af de femtio damerna.»

Den 3/11 hade *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* en sjuradig notis om att *Inferno* kommit ut i bokhandeln, och sju dagar senare inflyter alltså recensionen av boken. Signaturen KW-g är ju lätt genomskinlig: Karl Warburg. Han inleder med att nämna tre sidor hos den »gamle» Strindberg, där han då avser satirikern, polemikern och kvinnofienden, och säger att den som går till den nya boken i förhoppning om att hitta någon av dessa sidor blir grundligt besviken. »'Inferno' är ingen berättelse», säger Warburg, »ingen satir, knappt någon paradoxal stridsskrift, det är en *sjukdomshistoria* författaren här framlägger. [...] Boken borde kanske snarare bedömas af en läkare än af en kritiker, åtminstone kan anmälaren icke med kallt blod dissekera detta alster af ett själssjukt snille».

Warburgs upptakt är karakteristisk för rätt många kritiker. Man blir först omedelbart besviken över att Strindberg skrivit en helt annan bok än vad man väntat sig; man avvisar mer eller mindre bestämt boken från estetisk synpunkt, det är inte »dikt», inte »litteratur» eller, som här hos Warburg: »ingen berättelse». Sedan övergår man ändå till att uttala sig närmare om boken och dess författare. Med en dylik utgångspunkt kan man inte gärna komma fram till annat än en snäv bedömning.

Warburg fortsätter med ett antal som han tycker belastande exemplifieringar och säger att »man skulle finna dylikt och mycket annat i boken märkta löjligt, om man icke nödgades se det från en helt annan sida. En sjuk hjärna, som för allmänheten

framlägger sina underliga funderingar i den mest virriga blandning, erbjuder snarare ett tragiskt skådespel». Warburg framför också tanken, att en del av Strindbergs tidigare produktion »som med fog upprört läsaren» nu efter *Inferno* kan förklaras som »sjukdomsfenomen». Warburg ger fler som han tycker tvivelaktiga exempel ur *Inferno* och summerar sedan: »Man tror sig höra någon gammal vidskeplig gumma från någon af våra mörkaste obygdar snarare än en bildad, på vissa punkter lärd skriftställare af rang.»

I fortsättningen påtalar Warburg bristen på »mittpunkt» i Strindbergs andliga varelse, och dissekerandet av den egna själen, som han menar »i grunden varit utslag af en öfverskattning af det egna jagets betydelse». Enstaka ställen i boken tycker Warburg »– som fallet ofta är hos Strindberg –» leder tankarna till Rousseaus *Confessions*. Dock: »Som litterär produkt saknar boken totalt plan, reda och sammanhang, men äfven i sin sjuklighet bevarar Strindbergs hjärna sin öfvertygande skildringskonst.» Här gör sig Warburg skyldig till en logisk kullerbytta som han förvisso inte är ensam om: efter att tidigare ha avvisat *Inferno* som litterärt verk, uttalas i förbigående ändå en estetisk värdering.

I slutet av recensionen framför Warburg tanken, att *Inferno* är av alltför privat natur, och att »det Gernandtska förlaget hvarken gjort författaren eller hans närmaste eller läsaren någon tjänst genom att befodra denna skrift till trycket».

I *Hernösands-Posten* samma dag – 10/11 alltså – finner man under rubriken »Boknytt» en osignerad och huvudsakligen refererande recension, som mynnar ut i följande slutreflexion: »Ur psykologisk synpunkt är boken mycket märklig, ty författaren lägger upp den minsta vrå af sitt eget olyckliga jag på dissektionsbordet, ur literär synpunkt kanske än mera märklig såsom grafskriften öfver ett författarrelief och en begåfning, som gifvit en god del, men lofvat vida, vida mera.»

Den 12 november kan man läsa artiklar om *Inferno* i *Sydsvenska Dagbladet* och *Jämtlands-posten*. I den förstnämnda tidningen finner man en av de längsta dagstidningsrecensioner som ägnas *Inferno*. Nästan en halv sida använder signaturen-pt- (Hans Emil Larsson) åt en refererande och diskuterande genomgång av boken. Mycket få recensioner ger en så god bild av det väsentliga innehållet i *Inferno*. Genomgången sker i en positiv anda, även om det ligger en indirekt uttalad kritik i Larssons inledande anmärkningar. Han uttalar där den me-

ningen att »Hvad han skrifvit har alltid och i vida högre grad än de flesta andra författares arbeten varit sjelfbekännelser. Men ju mera han härvid kunnat gå utanför sig sjelf och objektivt sina inre erfarenheter i diktade personligheter, dess bättre hafva hans arbeten blifvit». Larsson resonerar fortsättningsvis kring Strindbergs misstänksamhet och hans sätt att utnyttja sina vänner och närmaste i sina arbeten. Efter den nya boken kan man inte döma så hårt i det avseendet, eftersom han nu tillämpat samma metod på sig sjelfv.

Det allt förhärskande intrycket man får af denna bok är en känsla af djupaste medlidande. Det är en djupt olycklig människas ångestskri. Och intrycket blir så mycket starkare, som samme man, hvilken jägts af dessa föreställningar och ej kan göra sig fri derifrån, dock kan se på dessa liksom utifrån, kan med öfverlägsen iakttagelseförmåga fixera dem och med en viss logik ordna och söka förklara dem för att derigenom blifva herre öfver dem. Det är som en ytterligt febersjuk, hvilken i varje ögonblick med skärpa kan ställa sin egen diagnos.

I slutet av recensionen tar Larsson upp en synpunkt, som han tycks vara tämligen ensam om: »Boken är också ett märkligt aktstycke ur historien om fantasiens martyrer.» Recensenten påpekar att en författare, som »vistas i fantasiens värld» löper större risk än andra att drabbas av denna typ av martyrskap. Dessutom: »Lefver han så under tryck af fattigdom, i oro för framtiden och framförallt lefver han ensam, [...], då är det ej underligt om fantasien, denna gudarnes goda gåfva, slutligen blir en grym tyrann som obarmhertigt plågar sitt offer.» Larsson har, bättre än de flesta, förstått såväl förutläggningarna för och bakgrunden till *Inferno* som dess unika karaktär. Det är ett intryck, som – även om man noterar en liten reservation i sista mening – förstärks av recensionens slutavsnitt:

'Inferno' är knappast något skönlitterärt arbete. Men boken är ett 'mnskligt dokument', som utan tvifvel i den tryckta literaturen står temligen ensamt i sitt slag. Under romantikens tid voro böcker af denna genre ej sällsynta, men de voro diktade. Denna innehåller ett fruktansvärt allvar. Och den kan ge läkaren och särskildt psykiatrikeren, psykologen, sociologen, antropologen, pedagoggen och ännu många andra ett rikt material att bruka. Den bör också behandlas såsom en allvarlig bok, en sådan hänsynslöst öppen sjelfbekännelse af en man, som åtminstone i vissa riktningar ännu förfogar öfver en mäktig andekraft.

I *Jämtlandsposten* skriver samma dag Viktor Hugo Wickström under pseudonymen Christer Swahn en kort artikel, som knappast kan betraktas som en recension. Det är snarare en brasklapp om att Strindberg gjort sig skyldig till plagiat: »en – omedveten? – kompilation af J. K. Huysmans *En*

route och *La Bas*, [...]. Frånsett Strindbergs privatförhållanden, hvilka här och där antydvas, [...] möter oss i detta verk Huysmans sjelf in duplo [...]. Emellertid är vår misräkning stor, och det personligt patologiskt sanna, som boken innehåller, kan ej rädda den från att betraktas som ett slags plagiat.»

Wickströms artikel återgavs i *Skånska Aftonbladet*, vilket föranledde Strindbergs vänner i Lund att reagera till hans försvar. I brev till Bülow och Kléen den 20/11 kommenterar Strindberg händelsen. *Folkets Tidning* tar den 22/11 in ett svar från Strindberg, vilket tydligen har samma innehåll som brevet till Bülow 20/11. Detta avslutas: »Detta till Dig och vännerna i Lund. Till *Malmö-Tidningen* har jag sändt något liknande.» I ett PS tillägger Strindberg: »Huysmans *Là bas* måtte Kritikus ej ha läst, ty eljes skulle han ej ha nämnt den i sammanhang med *Inferno*.»²⁹

Vad Strindberg sände till *Malmö-Tidningen* var dock ett betydligt utförligare genmäle, som publicerades i tidningen 23/11. Då hade Kléen redan dagen innan betecknat Wickströms beskyllning såsom grundlös.

I *Jämtlandsposten* 26/11 återkommer emellertid Wickström under rubriken »Huysmans och Strindberg» i en lång artikel till frågan. Han citerar där in extenso Strindbergs svar i *Malmö-Tidningen*, kompletterat med ett kort stycke ur svaret i *Folkets Tidning* jämte ett stycke ur Kléens genmäle. Wickström framhåller bl. a., att han inte kallat *Inferno* för ett plagiat, utan *ett slags* plagiat, i så hög grad påverkat »af namngifven utländsk författare, att arbetet helt och hållet saknar den originalitet, som för öfrigt i så hög grad präglar alt hvad hr Strindberg skrifvit».

Wickström för ett stundtals bestickande, om än inte övertygande, resonemang och avslutar sin artikel på följande sätt:

Vårt sista ord i denna sak är, att vi fasthålla hvad vi förut sagt. 'Inferno' är, i den mening vi här ofvan angifvit, ett slags plagiat, hvilket, med frånseende af de däri antyddas familjförhållandena, de alkemistiska funderingarna och sitaten ur Swedenborg utgör en – medveten eller omedveten? – kalkering af konvertiten Huysmans' satanism.

Wickströms kritikerinsats i samband med *Inferno* är intressant. Dels är den, så vitt jag kunnat finna, enastående i sitt slag; fler kritiker nämner Huysmans men då inte alls för att beskylla Strindberg för plagiat. Dels är det påfallande hur snabbt Strindbergs vänner i Lund träder upp till hans försvar, varvid man särskildt bör erinra sig, att det gäller två

av dem som ingalunda delade alla Strindbergs värderingar i *Inferno*. Tre artiklar inom två dagar i de sydsvenska tidningarna tyder på stor beredvillighet att ställa upp till försvar för den flyktade författaren.

Den 10 november 1897 kunde man både i *Dagens Nyheter* och *Malmö-Tidningen* läsa ett ordagrant likalydande referat av Julien Leclercqs föredrag om Strindberg.³⁰ Under rubriken »Strindberg i Paris» gör signaturen E. A. (Edvard Alkman) ett mycket utförligt referat av föredraget. Den ironiserande, lätt raljerande ton, som präglade det korta referatet i Social-Demokraten samma dag, saknas helt hos Alkman, som avslutar sitt referat med följande förståelsefulla rader:

Det är, som man ser, en med tillgifvenhetens ögon sedd bild af den i sin egen känsla oändligt olycklige man, som skrifvit *Inferno*. Denna bild förklarar och rättar åtskilligt i de fantasier, som läsningen af den oroligt flammande boken kallar fram för inbillningen, och därför har det varit af en viss betydelse att söka fixera åtminstone några drag af den äfven för svenska läsare.

Den 16/11 kommer så Alkmans recension av *Inferno* i *Dagens Nyheter*.³¹ Artikelnen andas en inlevelse och förståelse, som Alkman delar med bara ett fåtal recensenter. Bokens art och ton slås fast redan i inledningen, där han först säger, att *Inferno* är en ny del af författarens »bekännelser», som upptar samma plats i hans författarskap som »Confessions» i hans store föregångare Rousseaus. Alkman fortsätter:

Man läser dessa till ett helt sammanförda dagboksanteckningar, [. . .], med en för hvarje blad stigande häpnad, man gripes ömsevis af förvåning, af medömkan, af förskräckelse, man kastar en blick in i ett lif, der alla gränser fallit bort mellan det vi äro vana att kalla fantasi och det vi tror vara verklighet, man finner bakom de sjudande och brännande orden en ande, som efter sökandet efter tillvarons hemliga lagar förlorat vissheten om sin egen identitet, som trefvar efter sin egen vilja bland föremålen omkring honom och rifver i sin egen själ efter yttre ting, och när läsningen är slut och boken lagts igen, sitter man med en öfverhettad hjerna och famlar sjelf efter en ledtråd, med hvars hjälp man skall hitta ut ur de tusen gångarne och de af villsamma och fladdrande skenbilder belysta schakten i den labyrinth, der man vågat sig in.

I likhet med en del andra recensenter framför Alkman tanken, att man kanske måste vara psykiatiker av facket för att helt förstå. Å andra sidan är han övertygad om »att det är många och betydelsefulla sidor i de berättade händelserna, som undgå och måste undgå den kallblodiga och dissekerande vetenskapen, [. . .]. Den hand, som skrifvit ner historien om dessa tre års qval och lidanden, som

skrifvit ner den dag för dag, timme för timme, visar en sådan säkerhet, ibland till och med en sådan öfverlägsenhet i uttrycket, att det skulle vara vansinne att här tala om bara vansinne. Intelligensen i detta lif är icke slocknad, långt derifrån – den är ett ljus, som brinner med full och klar låga, fast än lågan fladdrar för våldsamma och hårda vindar.»

Skakad av läsningen om den inre kamp som *Inferno* blottlägger, försummar alltså inte Alkman att notera det »friska» i boken. Han gör, i motsats till de flesta övriga recensenter, en mer än spaltlång genomgång av *Infernoupplevelserna*, där han citerar, refererar, diskuterar och analyserar på ett sätt som vittnar om hans respekt inför författare och verk. I slutet av recensionen kan man ana en viss oro hos recensenten inför författarens lockelse att bli en kyrkans »broder»: »Man har dock svårt att tro, att den rika ande, som bär namnet August Strindberg, skulle kunna stanna vid en sådan individens slutgiltiga bankruttförklaring.» Alkman tycker också att bokens slutord låter förhoppningsfulla. Efter att ha citerat dessa rader (de sista före *Infernos* »Epilog») summerar han: »I dessa ord med deras knappt skönjbara ton af personlig bemanning kan man möjligen skönja en ljusning. Må man blott hoppas, att det är första strimman till en ny dag för den så storartadt utrustade diktaren! Hvarken vi eller vårt svenska tungomål ha råd att förlora honom i förtid.»

Bland de många övervägande positiva recensionerna av *Inferno* förefaller mig Alkmans vara en av de tyngst vägande. Det har ibland undrats över hur *Inferno* kunde bli en sådan bokhandelsframgång. Man kan väl inte bortse från ett visst mått av nyfikenhet hos den läsande allmänheten inför den återvändande titanen-kvinnohataren, nu i ett slags botgörardräkt. Men den naturligaste och närmast till hands liggande förklaringen är nog ändå många recensenters sätt att skriva om boken – och författaren. Läsarna måste ha fått klart för sig, att Strindberg framträdde i en helt ny skepnad.

I *Nerikes Allehanda* 17/11 skriver signaturen R-s-s (P. E. Rosenius) en liten artikel under rubriken »Något om *Inferno*». Det framhålls i artikeln såsom märkligt att boken skrivits på franska och Eugène Fahlstedts översättning får högt beröm. I inledningsstycket får vi ett värdefullt samtida vittnesbörd om hur den svenska kritikens mottagande av *Inferno* kunde uppfattas:

Om den hemska, underliga bok af August Strindberg, som nyligen utkommit och hvare han gripande skildrar sitt själslidande under de sist förflutna åren, har kritiken i

allmänhet, med knappt maskerad förvåning, uttalat sig högeligen berömmande, med afseende på diktionens energi och *schwung* och författarens sedan gammalt kända förmåga att finna de lefvande, slående, sakens kärna träffande orden.

I *Strix* n:o 37 18/11 1897 finner man den mest lapidariska »recension» som överhuvud ägnas *Inferno*. Under en rubrik bestående av författarens, bokens och förlagets namn jämte priset – »4 kr.» – presenteras boken med följande 22 ord: »Skildrar med satanisk kraft ett nutidsgenis tunga vandring genom tviflets irrgångar till trons Nirvana. Boken är stor i alla afseenden. Köp den!» Albert Engströms bokanmälningar i *Strix* var som regel av denna koncentrerade typ. Det är ju här fråga om en direkt köpuppmaning.

C. D. af Wirséns recension står i *Vårt Land* 19/11 1897. Den är ordagrant omtryckt i *Kritiker*, 1901, varifrån citaten här hämtats.³² Wirsén inleder med att, med hänvisning till »Die Beichte eines Thoren», dra slutsatsen att författaren till en sådan bok måste få svårt att återvinna jämvikten.

Och nu kommer 'Inferno' som en bekräftelse på antagandet, att strängarna brustit, skriftställarförmågan desorganiserats.

Hela denna vidunderliga produkt röjer på en gång förföljese mani och storhets mani, hvilka för öfrigt lära hänga rätt nära tillsammans, men dessutom spårar man ett drag af afsiktighet, som kommer läsaren att undra, huruvida ej begäret att väcka uppseende spelat en stor roll och huruvida icke, när allt kommer omkring, författaren är klokare, än han vill synas vara. Detta sista intryck utplånas dock snart vid anblicken af alla de abnormiteter, som här möta ögat, och man stannar vid en förmodan, att författarens negativa, destruktiva och paradoxala verksamhet, som hatat hvarje tygel, verkligen ledt till talangens själfförödelse.

Efter en rad exemplifieringar ur *Inferno* säger Wirsén: »Man gör mer än orätt, då man sammanställer detta sammelsurium med Rousseaus 'Confessions', [. . .]. Som vi erinrar oss, hade både Lennart Hennings i *UNT* och Karl Warburg i *GHT*, från vitt skilda utgångspunkter, associerat till Rousseau i sina recensioner.

I vissa avsnitt i *Inferno* förekommer ju inslag som kan karaktäriseras som ett slags självironisk humor under galgen. Estetiskt fungerar de som balansrande inslag i den tunga *Infernovandringen*. Sådana inslag har Wirsén alls inget sinne för. När han summerar »Herr Strindbergs religiösa funderingar» säger han: »I själfva verket ligger det en hädelse i att uppfatta Gud som virtuos eller improvisatör.» Här har vi ett uttalande, som måhända visar att

Strindbergs oro för hädelseåtal inte var helt omotiverad.³³

I slutet av recensionen sägs, att *Inferno* innehåller »åtskilliga tankeferment, men de äro alldeles förvirrade», »som *estetisk* produkt är boken en orimlighet.» Wirsén pekar på Mäster Olof, som visade vad Strindberg skulle ha kunnat bli, och avslutar: »Begåfningen har nu sprungit sönder. De djupaste anledningarna ligga troligen i den hätskhet, som uppenbarade sig redan i de tidigare arbetena men sedan alltmera vuxit och fortsatt ett undermineringsverk, som till sist riktat sig mot författarens egen genius.»

Wirsén spelar ut Strindbergs förment moraliska brister mot både författaren och hans bok. Bland de direkt kritiska recensionerna förefaller mig Wirséns vara den som i bristande förståelse och illvilja går längst. Det kan ju inte finnas mycket hopp om en författare, för vilken »strängarna brustit, skriftställarförmågan desorganiserats och begåfningen sprungit sönder»!

I veckobladet *Hvad Nytt från Stockholm?* recenserar *Inferno* lördagen 20/11 1897 av signaturen Léon, som står för utgivaren och redaktören Leonard Ljunglund. Han inleder: »Strindbergs *Inferno* är säkerligen en i världslitteraturens historia enastående bok. Aldrig har väl en människa, i hvilken själssjukdom slagit sin klo, med en sådan utomordentlig styrka och klarhet skildrat sin egen själs upplösningsprocess.» Ljunglund utgår som synes, i likhet med åtskilliga av sina medbedömare, från att Strindberg de facto är svårartat själssjuk. Han vill också se *Inferno* som nyckel till delar av Strindbergs tidigare produktion: »Förföljelsemanien, som redan framträdde i 'Fadren', har fortskridit oafslått.»

Efter ett Goethecit, följt av en jämförelse mellan Faust och Strindberg, insmyger sig en moraliserande ton i recensionen: »Det ligger en fruktansvärd fara i en allt för ensidig kritisk anläggning.» Glädjen i den verksamheten försvinner och resultatet blir i stället själfvörhåelse, som i sin tur leder till ensamhet, sorg och resignation. Enda vägen ut ur dessa kval är att offra självskheten, men Strindbergs försök att »ödmjuka sig» tycker recensenten »på håret liknar högfärdsgalenskap».

Ljunglund övergår så till att citera och kommentera *Inferno*avsnitt som behandlar Strindbergs tillvaro i Österrike och Lund, för att i recensionens slutavsnitt komma in även på en estetisk värdering:

Det är förunderligt, att en skriftställare, hvars själ är så fullständigt bragt ur jämvikten, fortfarande kan behålla

sitt herravälde öfver språket oförminskat. Hans framställningssätt blir aldrig svulstigt eller förvirrat; det är metod i hans galenskap. Stilen är så klar och rik på uttrycksfulla ord och vändningar som någonsin förr. Han är en mästerlig iakttagare af sig själf. Men människorna och världen utanför honom kan han icke längre se som han förr såg dem. De yttre intrycken reagera som alltid kraftigt på honom, men de resultera i framkallande af fruktan eller hat.

Däruti ligger arten af hans själssjukdom.

I motsats till en del andra kommentatorer, som just i Strindbergs språkbehandling och analytiska förmåga sett bevis för att hans förmodade sjukdom antingen inte föreligger eller gått till bättring, uppfattar Ljunglund inte saken så. Han ser Infernos författare som en alltjämt själssjuk person. Tonen i framställningen präglas dock av engagerad saklighet, och invektiv och nedlåtenhet, som man finner hos t. ex. Wirsén, saknas helt.

I *Barometern* recenseras Inferno 24/11 1897 av signaturen Ekn,³⁴ som inleder med att säga, att efter läsningen »står man handfallen och icke blott tvekar med sitt omdöme, utan vill helst slippa att döma alls». Recensenten dömer heller inte utan nöjer sig med att – inte utan inlevelse – referera och kommentera de upplevelser Strindberg redovisar.

Denna gränslösa förföljelsemani, misstänksamhet och ständiga fruktan för elektricitet är fullkomligt vansinne. Men det märkvärdiga är, att Strindberg skarpt iakttagit och klart skildrar det vansinne han samtidigt lider af. Handen, som darrar af feber, beskriver verkligen febern. [...] Men nog måste hans hjerna besitta en oerhörd styrka, som kunnat rycka sig tillbaka ur den hotande vansinnesnatten. Icke blott hjernans styrka är det dock, som hjälpt honom. Under de qual, hvartill hans känsliga, misstänksamma och fantasirika själ fört honom, har hans hjerta veknat som ett barns.

Det sista påpekandet är något man sällan möter i kommentarerna till Inferno. Man framhåller ofta den trots allt klara hjärnan och den stadiga handen, medan man håller tyst om det veknande hjärtat. Antingen har man inte uppfattat det, eller också tror man inte på möjligheten av en sådan själsrörelse hos den forne titanen. Barometerns recensent finner det naturligt, att religionen tröstar »denna oroligt sökande ande» men tycker att koncentrationen på det egna jaget kanske blivit väl stor. För att självbiografien skall bli ett »huvudverk» fordras ju »en stor begåfning och en intressant personlighet». Kanske döljer sig en viss tvetydighet i recensionens avslutande rader: »Begåfvad och intressant torde väl också alla erkänna Strindberg. Och när han en gång har löst problemet att göra guld, skall utan tvifvel hans självbiografi bli af utomordentligt värde».

I *Aftonbladet* 25/11 recenseras Inferno av G-g N (Georg Nordensvan), som drar linjen tillbaka till de uttalanden om tvivlet som Strindberg gör i »en akademisk examensafhandling» i andra delen av Tjänstekvinnans son. »Inferno skildrar den andligt bankrutte, som med fasa ser till botten af sin tillvaros elände och med en yttersta viljeanstängning griper efter en räddande hand», fortsätter Nordensvan och ger exempel ur Inferno för att belysa antagandet. Med hänvisning till Strindbergs efterskrift i Inferno säger recensenten, att författaren med denna »säkert förekommit de kritici, som nu skulle ha ett utmärkt tillfälle att påpeka, hvart en jagkult, sådan som Strindbergs, kan leda. Många invändningar ha under årens lopp blifvit framställda – med rätt och med orätt – mot de åsichter, Strindberg fört till togs. Men ingen har djärfts bryta stafven öfver honom så utan förskoning och utan måtta, som han själf gör nu, då han söker vägen till Cannossa och stenar sig själf och sitt föregående.»

Möjligen förekom Strindberg med efterskriften en del kritiker, men exemplet ovan har visat att det gällde långt ifrån alla. Som vi erinrar oss, utdömer en del kritiker Inferno just med hänvisning till den överdrivna »kulten» av det egna jaget.

Efter redovisning av några av de »förföljelser» Strindberg känner sig hotad av summerar Nordensvan:

Man känner sig då och då hågad att skratta åt det barnsliga i påhitten, ty de verka ibland rent af parodiska, men man är i själfva verket mera hågad att gråta öfver det resultat, Strindbergs långvariga skriftställerverksamhet nu utmynnat uti. Man kan på samma gång ej annat än beundra den öfverlägsna analyseringskonst, den logiska skärpa och den reda, med hvilken skildringen af sjäslig abnormitet är gifven – det är väl sällan dylikt blifvit bokfördt med en sådan säkerhet i tanke och hand, med en så osviktig konsekvens, en sådan rikedom på detaljer och en träffsäkerhet i uttryck och bilder, som röjer språkets mästare.

Vad kommentatorn här säger är – komprimerat uttryckt – ungefär följande. Vad Strindberg innehållsmässigt berättar om i Inferno är galenskap, medan det sätt på vilket han berättar det upphäver galenskapen. Så långt framför Nordensvan synpunkter som delas av många recensenter. I recensionens senare del ger han däremot uttryck åt tankar som bara ett fåtal snuddar vid. Så t. ex. då han säger: »Det är möjligt, att denna bok – antagligen mera utom än inom vårt lands gränser – kommer att bli omtalad som ett märkligt bidrag till belysningen af vår efter ro och fast grund under fötterna längtande tids andliga lif. I alla händelser är det ett högst egendomligt personligt dokument.» Utan att

exemplifiera med samtida författare eller böcker, har Nordensvan här – låt vara i förbigående – pekat på *Inferno* dels som ett »document humain», dels som ett verk som är stämningmässigt förankrat i samtiden. Antagandet får stöd genom ytterligare ett citat:

En sjelbekännelse af det moderna slag, på hvilket 'Inferno' ej är det enda profvet från vår samtid, väcker alltid någon känsla af misstroende. Hur hänsynslös en författare, som skildrar sig sjelf, än må vara, och hvilka synder han än må bikta, så ligger den tanken nära till hands, att han dock – om också omedvetet – gifvit åt selfporträttet en karaktär, som kanske är mindre exakt än den är lämpad för hans ändamål, antingen detta mål är selfupphöjelse eller selfgisslan.

Den åsikt som här framförs får, med tanke på att den uttalades samma månad som *Inferno* kom ut, betraktas som mycket klarsynt. I dag vet vi att det var just vad Strindberg gjorde: han bearbetade sitt stoff för att det skulle passa in i en struktur som underströk hans intentioner.

I *Morgon-Posten* 29/11 finner man ett litet märkligt exempel på »litteraturkritik». Så vitt jag kunnat se, är det tidningens enda sätt att uppmärksamma *Inferno*. Artikeln, av ungefär en halv »understreckares» längd, har rubriken »Strindbergs 'Inferno' i Tyskland» och är i sin helhet ett citat från den österrikiske skriftställaren Fritz Mauthner, utan angivande av källa i övrigt. Artikeln går i stort sett ut på att lysa bannstrålen över okultismen och därmed också över Strindberg. Någon recension i egentlig mening är det inte fråga om, men att *Morgon-Posten* på detta bekväma sätt vill kasta en skugga över Strindberg och hans bok är alldeles tydligt.

I *Stockholms Dagblad* recenserar *Inferno* 4/12 1897 av signaturen S.S-n (Sven Söderman). Han inleder med att säga, att man väl må tveka om trovärdigheten av vissa inslag i *Inferno*, men att det till sist ändå är ett faktum, »att boken trots alla psykologiska aberrationer och besynnerligheter är en af vår nyare litteraturs egendomligaste företeelser och i det stora ledet af 'bekännelseskriter' intager en original och selfständig plats». Rousseau är den ende Söderman vill jämföra med och jämförelsen utfaller snarast till Strindbergs fördel. Recensenten tycker, att vilka synpunkter man än må ha på den här typen av bekännelseböcker

– förtalda i ett sammanhang äro de viktiga dokument inom litteraturhistorien och af stor betydelse för den moderna psykologien.

För öfrigt är det starkaste intrycket af Strindbergs bok ett med beundran blandadt, obegränsadt medlidande med

en lysande begåfning, som äfven under ett abnormt själs-tillstånd bländar med sin fantasi rikedom och rycker en med genom den lefvande åskådligheten i sin framställningskonst och genom uttryckets slående ursprunglighet.

När Söderman sedan övergår till att ge ett rikt urval exempel på Infernoupplevelser, så gör han detta från en utgångspunkt, som han är tämligen ensam om: »'Inferno' är skriven af en genomsjuk människa, som från en förryckt synpunkt söker sammanknyta livvets tilldragelser till en kausalkedja och därför åt tillfälligheternas lek tillerkänner en afgörande betydelse, i människors ord och handlingar ser något helt annat än det åsyftade och i de döda tingens händelsevisa anordning inlägger ett öfvernaturligt och symboliskt värde.»

Södermans utgångspunkt för att närma sig Strindbergs text är mycket givande. Den ger honom goda förutsättningar för att förstå den djupare ligande innebörden, och den utesluter risken att fastna i ett ytligt moraliserande. Det gör heller inte Söderman, även om han i slutraderna reserverar sig inför Strindbergs förtroende för Swedenborg. Strindberg behöver, menar Söderman, »en säkrare ledare än Swedenborg för att nå fram till sista stationen på sin 'via dolorosa'».

I *Ord och Bild* recenserar *Inferno* i november 1897 av »A.R.» (Algot Ruhe).³⁵ Ruhe är ganska kritisk. Han refererar en del av de »offer» Strindberg gjort i andens tjänst och kommer fram till följande slutsats:

Hvad dess rent litterära värde angår, tyckes mig detta, trots skildringens styrka och klarhet, ganska omtvistligt. Hade icke den syndarens omvändelsehistoria, som här berättas, varit den svenske antikrist August Strindbergs öppna själfbekännelse, skulle en jämförelse med Huysmans' senare böcker öfver *Inferno* kastat en obarmhärtig skugga.» Ruhe anför också Maupassants *Le Horla*,³⁶ och jämförelsen utfaller även här till Strindbergs nackdel: »Medan Maupassants och Huysmans' böcker ännu länge kunna läsas om igen med frisk stämning, därför att de äro konstverk, kommer 'Inferno', när den första nyfikenheten blifvit stillad, att läggas åsido med den kalla hederstiteln af ett storslaget biografiskt dokument.

Vid läsningen av Ruhes kritik, erinrar man sig. V. H. Wickströms artiklar i *Jämtlandsposten*, där, som vi erinrar oss, Strindberg beskylldes för »ett slags plagiat». I Ruhes kritik anas ingen sådan misstanke, han inskränker sig till att i jämförelse med de franska författarnas arbeten underkänna *Inferno* som konstverk. Ruhe avslutar så sin recension med några lätt ironiska rader:

Det är förvånande att en man, som finner kol i svafvel, också kan tro sig upptäcka något sammanhang mellan

synd och straff, hvilket sannerligen hittills undgått just de bästa iakttagares skarpsyn.

Samtida uttalanden om *Inferno*, om än inte i recensionsform, gör Karl af Geijerstam, vars synpunkter framförs i föredrag och essäer. Hans synpunkter når ändå indirekt tidningsläsarna. Sålunda refereras i *Social-Demokraten* 27/1 1898 ett föredrag om Strindberg, som Geijerstam hållit på Ate-neum. I detta kommer han in även på *Inferno*, som också tas upp i »Om 'litterära' omvändelser» från 1897.³⁷ Geijerstam inleder den uppsatsen med att nämna några namn inom denna genre: »Rod's *Le sens de la vie*, Arne Garborgs *Trætte Maend*, Johannes Jörgensens senare arbeten m. fl.» Geijerstam är kritisk mot genren som sådan och säger bl. a. att »Om man vill läsa om en *verklig*, icke en *litterär* omvändelse, då bör man taga del af Tolstoy's senaste författarskap».³⁸ Geijerstam jämför i fortsättningen *Trætte Maend* och *Inferno* och betraktar båda böckerna som »skrifter af högt litterärt värde». Det framgår, att det är *Inferno* som varit den utlösande faktorn till uppsatsen, och den boken, tycker Geijerstam, »synes utgöra dessa omvändelsehistoriers kulmen!» Han tycker att det nästan förefaller, »som om *Inferno* afsåge att satirisera den litterära omvändelsen, och man skulle vara böjd att tro, att författaren afsiktligt sökte drifva saken till sin spets, om icke det naiva allvaret lyste igenom på hvarje sida».³⁹ Geijerstams invändningar mot de tankar som kommer till uttryck i *Inferno* riktar sig framförallt mot självöverskattning och jagkult. Innan han avslutar uppsatsen med en rad negativa uttalanden om genren som helhet, förklarar han: »Man tror mindre på denna omvändelse än på dem, som de förut nämnda böckerna skildra.»⁴⁰

En viss förskjutning i Geijerstams uppfattning kan spåras i det ovan nämnda föredraget. Bl. a. gäller det jagkulten, som Geijerstam här tycker att man inte får lägga för stor vikt vid, eftersom det »icke varit blott och bart hans böjelse för jagdyrkan, som fått ett sjukligt uttryck i och genom det sista omslaget. För hvar gång han kommer på något nytt, tar han en ansats så väldig, att man tror att han skall störta hellre än gifva sig. Men det dröjer ej länge förrän ifvern lägger sig!»⁴¹ Geijerstam säger också, att när man ser tillbaka på Strindbergs utvecklingsskeden, så är det sätt på vilket han i slutet av *Inferno* karakteriserat sin utveckling riktigt. Geijerstam framhåller även att Strindberg både under sitt utilistiska och sitt naturvetenskapliga skede ut-talar förakt för konst och litteratur: »Efter det för-

sta uttalandet får han det storartade återfallet till litteraturens synd i *Hemsöborna* och *Skärkarlslif*, då hans kärlek till vårt lands natur öfverväldigar hans förutfattade meningar. Det andra återfallet äger rum strax efter den naturvetenskapliga epoken, då han skriver *Inferno*, hvilken måste räknas till hans litterära mästerverk.»⁴²

Man kan sammanfattningsvis notera, att Geijerstam snarast kommer fram till en högre värdering av *Inferno*, när han sätter in den i Strindbergs personliga utveckling än när han tar in boken i det komparativa sammanhanget »'litterära' omvändelser». I båda fallen är han tveksam till vissa inslag i *Inferno* och har svårt för att acceptera Strindbergs otåliga pendlande mellan vitt skilda ståndpunkter.

*

I mitt recensionsurval från våra nordiska grannländer var *Nya Pressen* i Helsingfors den tidning som reagerade snabbast. Redan 7 november presenteras *Inferno* utförligt av Ernst Gråsten.

Recensionen inleds med ett citat ur *Inferno*, där Strindberg försäkrar läsaren, att boken är ett »utvidgat och ordnat» dagboksmaterial, varefter recensenten kommenterar: »I sig själf öfverflödig, vittnar anmärkningen om författarens starka behof att blifva tagen på allvar, så som en bekännare blir det. Vid hans uppriktighet häftar intet tillgjordt. Högtrycket i hans hjärnas och hjärtas lönnkamrar, som hvar ögonblick sträfvar att upphäfva gränsen mellan förnuftet och dess motsats, har icke betagit honom förmågan att på en gång genomlefva den själens häxsabbat, hvars skälfvande offer han är, och skildra den samt efter råd och lägenhet förklara den.»

Författaren är, säger Gråsten, en »monoman, som här bokfört sina både verkliga och inbillade misärer». Till de verkliga hör fattigdom, ensamhet och sjukdom, medan »De inbillade äro legio». Recensenten – eller snarare referenten – bygger i fortsättningen upp sin anmälan på talrika citat ur *Inferno* och nämner många av Strindbergs »källor»: Bibeln, Balzac, Swedenborg och Sar Peladan. Gråstens kommentarer till citaten är hållna i en neutral ton, och hans sätt att presentera och kommentera dem saknar varje inslag av ironi och arrogans. Ironiskt tycker han däremot det är, att Strindberg hamnat »i armarna på katolicismen»: »– den djupa ironi, som däri manifesterar sig, står icke att förnekas. Och den är Strindberg själf så medveten af som trots någon. Härpå beror det att han – i motsats till många andra, som gått samma väg – ännu mäktar se

tingen från en höjd, dit rökelsemolnen icke nå upp.»

Recensenten har uppfattat Strindbergs ovilja att »överlämna sig», och jämförelsen med övriga som sökt samma färdriktning utfaller till Strindbergs fördel. Huvudintrycket av Gråstens rätt långa »citat-referat-anmälan» blir, att den bör ha bidragit till att hos den läsande allmänheten öka intresset för både boken och författaren.

I *Björneborgs Tidning* inflyter 17/11 en osignerad recension, som samtidigt tar upp Gustaf af Geijerstams Vilse i lifvet. Det alldeles övervägande utrymmet – cirka fyra femtedelar – ägnas dock åt Inferno. Författaren till dubbelrecensionen är utan tvekan K. A. Tavaststjerna, som vid denna tid var redaktör för *Björneborgs Tidning*.

Tavaststjernas anmälan är den mest förbehållslösa i hela mitt material. Inledningsvis går han i polemik mot sitt lands »litterära krigsrätt», som förklarar Inferno som »idel galenskap». Tavaststjerna vill i stället granska Inferno »sympatiskt», vilket sker i bl. a. följande ordalag:

Dante har redan under medeltiden beskrivit vandrigen genom helvetet, hvarför skall det vara galenskap, då Sveriges mest himmelsstormande och fantastiska författare skildrar sin vandring genom ohälsan med all den intensitet i uttryck och stil, som är hans genis födelse-märke?

De som inte har fantasi nog att följa författaren, kan väl möjligen ursäktas, menar Tavaststjerna, medan det däremot »är mer än oförlåtligt kortsynt af personer, som låtsas känna till Strindbergs författarskap och litterära gärning, att fälla bajonett och skjuta skarpt i mörkret efter den grubblande anden, hvilken icke behagar ropa dagens lösen i högvakten, utan svärfvar i fjärran förbi likt skuggan af en osäll botgörare i skärselden».

Efter detta försvar för författaren visavi oförstående medbedömare, övergår Tavaststjerna till en närmare presentation av Inferno:

Boken utgör en blödande, söndersliten, hetsad och jagad själs förtviflade sökande efter nåd, efter klarhet, efter tröst och försoning. Strindberg, som aldrig sållat agnarna från hvetet, låter äfven i denna bok ymniga moln af stikkande axrester göra det torrt i strupen på dem, som inandas dess luft, men midt i virrvarret och det helvetiska bruset af 'världskvarnen', af lidelser och ångestrop, ljuda klara och vackra, ljusa och höga ackord, så vackra att väl August Strindberg aldrig förut hittat strängar inom sitt väsen, hvilka klingat så grandios och öfverlägset öfver all tandagnisslan och allt elände.

Tavaststjerna stöder vidare sin mycket positiva bedömning bl. a. på några citat ur Inferno, och efter

det sista av dessa – det där Strindberg svarar en ung man, som vill ha råd om hur man skall leva sitt liv: »Hör på, unge man, jag är ingen läkare, icke heller någon profet: [...]» (Inf. s. 198) – sammanfattar Tavaststjerna:

Det är en humor midt i afgrunden, som kommer djupare strängar att dallra hos enhvar, hvilken har öra att lyssna inåt och ej endast utåt efter bifall. Och beskrifningen huru författaren sist kommer till ett slags själsro, är af det djupaste och tankedigraste, som blifvit skrifvet i svensk litteratur.

Tavaststjernas anmälan utgörs alltså i sin första del av ett välformulerat och i ironisk ton hållet försvar för författaren och hans bok. Försvaret riktar sig mot den kritik som antingen inte vill eller saknar förutsättningar för att förstå ett verk av Infernos karaktär. Tavaststjernas i förbigående fälda anmärkning, att Strindberg med Inferno inte ropar »dagens lösen i högvakten», visar att han uppfattat de nya tongångarna. Hans sätt att i recensionens andra del presentera och kommentera dem visar på en utomordentligt fin inlevelse i den känslomässiga sfär, i vilken ett verk av Infernos karaktär måste vara förankrat för att bli trovärdigt. Någon djupare personlig kännedom om Strindberg hade ju inte Tavaststjerna, även om de under Ferkeltiden hade umgåtts under kortare perioder. Men det fanns tydligen hos Tavaststjerna drag i personligheten som korresponderade med Strindbergs lidelsefulla sanningssökande i Infernoboken.⁴³ I varje fall fanns en öppenhet inför det nya och en spontan vilja att förstå, som ställer Tavaststjernas recension närmast i en klass för sig. Jämför man den med t. ex. Levertins och Wirséns recensioner är det nästan ofattbart, att så vitt skilda uppfattningar kan föreligga om samma text.

Den 7 december anmäler signaturen G. C. Inferno i *Åbo Tidning* under rubriken »Från bokvärlden». Bakom signaturen döljer sig den då mycket unge Gunnar Castrén. Han inleder också med det ungdomligt tvärsäkra påståendet: »Av höstens produktion på det skönlitterära området står otvivelaktigt August Strindbergs 'Inferno' främst i betydnet.» Castrén tecknar så i snabba drag Strindbergs utveckling fram till Inferno och säger om den nya boken, att den är »en fortsättning av de autobiografiska anteckningar, som han tid efter annan framlagt för offentligheten, aktstycken av ett värde, som få i detta nu torde fatta, till belysande inför framtiden ej blott av en rikt begåvad människas, utan också i och med detsamma av tidens andliga liv».

Castrén framhåller vidare, att boken med sin spännvidd från »sinnesfrätande vanvett» till »idylliska drömmar vid ett barns sida» bär en »sådan prägel av – stundom nästan brutal – sanning», att man inte kan stå främmande ens för de intryck som inger obehag. Att referera boken är inte möjligt, säger Castrén: »Det ligger så mycken betydelse i detaljerna, så betydelselösa de än stundom kunde tyckas, att ett sammanträngt referat vore otillbörligt. Konstnärens säkra uppfattning har tryckt sin prägel även på detta arbete. Med sina skärande disharmonier är det ett *helt*.»

Man kan i förbigående notera, att varken Björneborgs Tidning eller Åbo Tidning vid denna tid vanligtvis håller sig med litteraturkritik i egentlig mening. Tavaststjärna börjar f. ö. sin recension just med att framhålla detta. I båda fallen inskränker sig litteraturbevakningen till korta notiser och uppräknings av nyutkomna böcker. Det är ju ett inte helt ointressant faktum, att båda tidningarna frångår sina vanliga rutiner i samband med att Strindbergs *Inferno* kommer ut.

Möjligen är det lika intressant, att Hufvudstadsbladet *inte* recenserar *Inferno*. I varje fall har jag inte lyckats hitta någon recension, trots ett par genomgångar för den aktuella tiden. Notiser om *Inferno* införs 9/11 och 20/11 1897, och 8/1 1898 berättar man under rubriken »August Strindberg har gått i mässan» om Carl Ewalds öppna brev till Strindberg i Politiken, till vilket jag återkommer nedan, medan man tydligt avstår från att recensera boken. Det faktum att tidningen tar upp Ewalds öppna brev, kan kanske peka mot ett medvetet avståndstagande, men frågan måste lämnas öppen.

I mitt norska urval är det *Morgenbladet* som kommer först med sin anmälan av *Inferno*. Där skriver en »Dr H. G. Hansen» 27/11 en recension som i stort sett går ut på att exemplifiera och kommentera Strindbergs förföljelsemani. Hansens tveksamhet till *Inferno* och dess författare har dock enstaka balanserande inslag. I anslutning till en uppräknings av »förföljelsemanier» säger han t. ex.: »Dog skal det ikke negtes, at der er geniale Glimt i dette Vanvid. Og fra et vist Synspunkt har Strindbergs Selvbiografi vistnok en en dybere Interesse end almindelig Sindsygehistorie.» Det slutsatsen drar Hansen främst utifrån iakttagelsen, att Strindberg efterhand kommer fram till insikten, att det inte är enskilda människor som förföljer honom, utan att dessa »er kun Medskaber for høiere Magter». Detta, menar Hansen, är ett inslag som är

av djupare intresse, och som inte kan avfärdas med begreppet sinnessjukdom.

Efter att kritiskt ha resonerat kring Strindbergs »Karmabegrepp», avslutar Hansen sin anmälan med en tämligen dyster prognos för författaren:

Man maa ønske og haabe, at Strindberg saaledes i dybeste Forstand maa blive helbredet; men tro synderlig paa det kan man neppe. Tro paa det kan man først, efterat en Aarraekke er gaaet hen, og naar det da har vist sig, at han ved Religionens Hjælp har vundet Ligevegt og Fred i Sjælen.

I den foreliggende Bog er der egentlig intet Tegn dertil, trods Forsikringer i Bogens Slutning.

I *Aftenposten* och *Dagbladet* införs recensioner 7/12 respektive 18/12 1897. I båda fallen har recensionerna skrivits av Nils Kjær, som uppenbart ägnat mycken tid åt *Inferno*. Att han med elva dagars mellanrum har anmälningar i två norska tidningar kan troligen förklaras med att han först skrivit en så lång recension, att han ansåg det orealistiskt att få utrymme för den i en tidning. Antagandet stöds av en jämförelse mellan de två tidningsrecensionerna och den sammanslagning och lätta bearbetning av dem som återfinns i en essäbok utgiven året efter.⁴⁴ Av praktiska skäl hänvisar jag här till den senare.

Sin recension inleder Kjær med att på ett gripbart sätt teckna Strindbergs utveckling. Det sker i en positiv anda, och han finner det faktum, att Strindberg slutligen hamnat i magien vara en naturlig följd av den personliga utvecklingsgången:

Magien er bleven den sidste videnskabelige Tilflugt for denne Aand som forud for Doktor Faustus. For den, der ad videnskabelig Vej søger Erkendelse, gives der formodentlig heller ingen anden sidste Tilflugt, thi Magien afslører paa sin Vis det Princip i Naturen, som de andre Naturvidenskaber ikke er istand til at opdage, og som det for Menneskene dog er saa magtpaaliggende at faa opdaget. [---]

Magien befolker med Vaesener det Universum, som de mekaniske Videnskaber har lagt øde og tomt. Den opreiser alle uddrevne Djævla, den kalder Pan tillive i de døde Skove og vækker alle Vandenes og Vindenes slumrende Aander. [---] Derfor er Magien den naturlige Dronning over Naturvidenskaberne; den kan bespottes og forhaanes, men genopretter i Tidens Fylde altid sit tabte Dynasti. Saalænge Erkendelsestrangen ad Sansningens Vej søger sin absolute Tilfredsstillelse, vil Magien være det sidste Fortvilelsens Forsøg.»⁴⁵

Kjær försvarar också Strindbergs utveckling mot bakgrund av den historiska krets gången:

At et Individ lyder selve Universets Kredsgangslov er intet Tegn på Vanvid, men på intellektuel Energi og umættelig Erobrertrang. At August Strindberg, alle Videnskabers Adept, omsider maatte opdage samtliges Forfænge-

lighed og hengive sig til den sorte Kunst, er derfor ingenlunde paafaldende.

I fortsättningen utvecklar Kjær på ett insiktsfullt sätt tanken om Strindbergs nära anknytning till samtidens andliga utveckling och hur denna, färgad av Strindbergs personliga, avtecknar sig i Inferno. Det karakteristiska för Strindberg är dock, enligt Kjær, »at han midt under sin Reaktion bevarer l'esprit scientifique». På så sätt blir magien för honom »ikke andet end den videnskabelige Fornufts sidste konvulsiviske Anstregelse for at gribe med Apparater det, som ikke engang Tanken kan gribe, at gøre til Genstand for ydre, sanselig Iagttagelse det, som blot kan anes af det indadvendte, roligt skuende Øje».⁴⁶

Från den experimentella ytterligheten leds så Strindberg över till trons ytterlighet, och när han drivs vidare så urartar den försynstro han nu hamnat i till en form av »Forsynsskræk, en Paranoia». På det här stadiet av den psykologiska processen, menar Kjær, börjar självkontrollen glappa och gränserna mellan det som verkligen händer och det som bara händer i författarens fantasi är inte längre klara. Men det logiska sökandet efter en förklaring och en mening bevisar »at Vanviddet ikke har omsløret den uroligste og mægtigste af Tidens Hjerner». Just på den här punkten har ju åtskilliga kritiker dragit samma slutsats, men Kjær blir genom sin förbehållslösa attityd och sin tydliga argumentation mer övertygande. Hans metod att resonera i psykologiska termer och att se Inferno mot bakgrund av samtidsutvecklingen gör att man ser mer »naturligt» både på författaren och verket.

Kjær noterar, även här i likhet med flera andra anmälare, närvaron av humor i Inferno: »[...] det paradoxale ved Bogen er, at dens hjerteskerende Alvor og Absurditeten af de Forklaringer, han underskyder sine Oplevelser.» Kjær avslutar också sin essä i mycket positiva ordalag och har således en hög värdering av Inferno, delvis säkerligen i kraft av sina insikter. Men det kan inte vara hela förklaringen. Insikterna finns även hos flera andra kritiker, som dock kommer fram till helt andra värderingar. Det är t. ex. intressant, att se hur Levertin – för att ännu en gång återkomma till honom – och Kjær i flera fall tar ställning till samma inslag i Inferno. Medan Levertin då huvudsakligen gör negativa tolkningar, finner Kjær anledning att tolka positivt. Iakttagelsen reser den väsentliga frågan varför två insiktsfulla kritiker kan komma till så diametralt motsatta uppfattningar om samma dikt-

verk. Man vågar kanske dra den slutsatsen, att diktverkets emotionella laddning hos den ene kritiker framkallar blockeringar, medan det hos den andre slår an strängar av själslig affinitet.

I *Verdens Gang* recenserar Inferno 8/12 av Carl Nærup. Nærups inledning visar att läsningen skakat honom:

En forfærdelig Bog! At have læst den tilende er som at vaagne efter et Mareridt. Endnu er alt omkring En et gaat haabløst Mørke. Ingen Aabning nogen Steder. Ingen Himmel. Intet Lys. Blot dødt, rugende, knugende Nat. Man føler sig sønderlagen. Man tror ikke det kan komme Dag, ikke Liv efter dette [...]

Nærup säger i fortsättningen, att Inferno är en sjuk själs lidandeshistoria i form av dagboksanteckningar, och att boken till det yttre är ett slags avslutning på Strindbergs självbiografi. »Men seet invendig fra er denne Bog forskjellig fra alt, han før har skrevet.» Nærup pekar på hur Strindberg har prövat ytterligheterna i både religiöst, vetenskapligt och moraliskt avseende, och att vi i Inferno på nytt möter alla de gamla ståndpunkterna, »men her klinger en Tone gjennom denne Bog, som er helt ny hos ham. Aldrig har han fundet forfærdeligere Billeder for Lidelse og Angst og Fortvilelse end nu, men for første Gang synes det at være gaet op for ham, at Lidelsen har en Mening og et Maal.»

Nærup har sedan ett mycket belysande – lysande, om man så vill – referatavsnitt i sin recension, som utmynnar i slutsatsen, att Inferno är en bok som inte bör göras till föremål för alltför många reflektioner och slutsatser. I anslutning till ett citat ur Inferno, där Strindberg talar om sitt livs resultat som ett varnande exempel för andra (Inf. s. 203), summerar så Nærup:

Der findes neppe saa svært mange Mennesker, som har Ret til at præke Moral for andre. Men at fremstille sit Liv til Advarsel, det har August Strindberg ret til. Han ved, hvad det er at leve. Og det har mere at sige, naar en som han opdager Forskjellen mellem ondt og godt, end naar de niognitti, som aldrig har levet, udbreder sig derover.

Nærups attityd till författaren är här, i jämförelse med de flesta andra kommentatorers, ovanligt generös. Han moraliserar inte visavi Strindberg, men han erkänner och godtar dennes rätt att utifrån sina alldeles speciella erfarenheter moralisera.

I *Morgenposten* 15/12 1897 tas Inferno upp av signaturen J.K. (Jon Kleveland). Anmälan är i sin utformning alldeles unik i Infernosammanhang. Den består till ungefär tre fjärdedelar av citat, och »citattekniken» är också enastående: Kleveland har helt enkelt återgett hela kap. XIII, Pilgrimsfärd och

försoning (Inf. s. 178–183). Kleveland inleder dock med att sätta in Inferno i ett sammanhang. Dels ser han boken som en följdriktig produkt av Strindbergs personliga utveckling, dels sätter han in den i ett, som han ser det, naturligt nordiskt sammanhang. Han påpekar att naturalismen utmynnade »i den saakalde Bohemebevægelse», där alla skrankor slogs ned. Den har nu i sin tur följts av en helt annan typ av litteratur: »'Trætte Maend' kom. Senere Johannes Jørgensens 'Livsløgn og Livsandhed', og nu Strindbergs nye Bog.» Sett i sitt sammanhang tycker Kleveland att detta är en märklig trilogi. Det är tre författares vittnesbörd om, »*at Religion, Moral, Sædelighed og Ansvar er reelle aandelige Værdier.*»

Kleveland går sedan in på Nemesistanken, som han menar är grundtanken i Inferno, och tecknar mot den bakgrunden kortfattat Strindbergs utveckling fram till den ståndpunkt han nu nått fram till. Men han tycker inte att det är det mest intressanta: »Standpunkter skifter. Det betydningsfulde er *den dybe Erkjendelse af, at al bevidst menneskelig Handling er underlagt Ansvar.* Dette gaar som en rø Traad gennem Bogen.»

Härefter följer så det långa »citaten», efter vilket Kleveland avslutar med följande rader:

Helvede er ikke et Digterværk. Men det er et mærkeligt Documents humains [sic!] nærmest at stille i Klasse med de i Literaturen nok saa hyppigt forekommende 'Confessiones' fra celebre Forfattere; temporært er Bogen af en opsigtsvækkende Art.

Arne Garborg har också kommenterat Inferno. Kommentaren är skriven 1897 och återges i Straumdrag.⁴⁷ I avsaknad av originaltexten, återges här citat ur essäboken. I den har artikeln betitlats »Religionsspursmaalet» med underrubriken »August Strindberg: 'Inferno'.» Garborg gör en snabb översikt över Strindbergs utveckling och kommer fram till att han inte är så »mjuk» och världstrött, som han vill ge sken av i Inferno:

Nej, han er ikkje trøyyt av verdi. Det som fører'n paa kyrkjeveg er vel heller den same faafengdi som fyr dreiv han til aa søkje diktar- eller granskaraere.

Att Garborg har vissa svårigheter att få Strindbergs »klara och starka ande» att stämma med de redovisade erfarenheterna i Inferno framgår tydligt. »Strindberg og Swedenborg!» utropar han. »Er kje det eit stjerneteikn som kann gjeva oss eitkvart aa tenkje paa?

Gjenom Swedenborgs helvite skal daa Strindberg gaa, til si upptukting og uppfostring. Um denne skirslende

fortel han i denne underlege boki med den magt og den eld, som August Strindberg er aaleine um, og som me ikkje kann draga oss undan, endaa naar me vert urolege og undrast paa um mannen er klog, ja ikkje eingong naar me stundom smiler til hans haardregne tolkingar.

Eit arbeid som 'Inferno' er ikkje berre literatur lenger. Og bokmeldaren kann i grunnen berre segja *eitt* ord som der er meining i: den som hev øyro aa høyre med, han høyre!

Så slutar Garborg sin recension, och även i slutraderna kan man ana hans kluvenhet inför Inferno. Samtidigt som man får intrycket av att han värjer sig, garderar han sig mot en eventuell felbedömning genom konstaterandet att Inferno är något mer än »bara litteratur». I slutraden ger han ju dessutom en vink om att boken inte passar alla öron.

Recensionen följs i essäboken av en 'Etterskrift', en knapp sida lång. Utan att nämna Inferno, gör Garborg där en komprimerad sammanfattning av Strindbergs författarpersonlighet, som indirekt även blir en uppvärdering av Inferno. Strindberg »var det 19de aarhundred i person», säger Garborg, och ett verk av honom »var livande, stridande, lidande sjæl; det gjekk inn i samtidi og fyrebudde framtidi.»

Nationalt var han sermerkt svensk och upplivde aa bli dömd usvensk. Moralsk var han ein altruist som kunde forfurde ved egoisme, og ein egoist som forstøkkte ved altruisme. Han var ein bønlaus kvinnehatar og gifte seg gong etter gong. Kemi granska han som ein gullmakar og dei overjordiske sfaerer som ein Swedenborg, og han var ein fritenkjar so uvyrden at han tenkte seg ende inn i det overtenkjelege.

Han var Faust fraa vaar tid.

I det danska *Dagbladet* finner man 5/12 en ganska kort, osignerad anmälan av Inferno. »Det er en meget interessant, men sørgelig Bog», inleder författaren med. Uttalandet görs med tanke på att man får ta del av ett »Digter-Helvede». I fortsättningen säger recensenten, att man har svårt för att se var förnuftet slutar och sinnessjukdomen börjar. En försiktig reservation kan man utläsa ur recensentens påpekande, att det i Strindbergs fall är mångdubbelt vanskligare att göra denna gränsdragning än hos människor som »icke ere saa rigt og mangfoldigt udstyrede».

Efter att ha framhållit de motsättningar som skapar disharmonierna i boken: övermod–ödmjukhet, förstånd–oförnuft, rationalism–mysticism, skepsis–försynstro, avslutas recensionen med följande rader:

Det vil af ovenstaaende Antydningar fremgaa, at 'Helvede' er en Bog, som icke egner sig til Almenlæsning, og heller

icke er ren Underholdningslektüre. Men ubestridelig har den literær Vaerdi ved Forfatterens Talent og Interesse, fordi den trods al hyperbol Ensighed og sygelig Monomani kan og bør betragtes som et Tidens Tegn, icke blot af literær-historisk som Led i Strindbergs Forfatterskab og personlige Udvikling, men af videre gaaende kultur-historisk Art, et Monument i Dekadent-Kulturen, et Nødskrig efter fast Grund at staa paa i aandelig og sjælelig Henseende.

Vad som är intressantast att notera i slutavsnittet är den danske kritikerns uppfattning om Inferno som ett led i »dekadentkulturen». Det ligger nära till hands att här erinra sig Jon Klevelands bedömning. Av honom sågs ju Inferno, i förening med Garborgs och Jørgensens böcker, närmast som en reaktion mot dekadentlitteraturen!

Litet förvånande är det, att man i *Politiken* inte hittar någon egentlig recension av Inferno. 12/11 1897 har tidningen, under rubriken »Strindberg i Paris», ett osignerat referat av Leclerqs föredrag i Stockholm. I motsats till en del svenska tidningars referat av samma föredrag, har dock detta ingen hänsyftning på Inferno. 22/11 används däremot Inferno som utgångspunkt för en artikel av signaturen »R» betitlad »Katholicisme og Humanisme». Utifrån Strindbergs förmodade »avfall» till katolicismen, ställs där frågan vad det kan vara hos katolicismen som drar humanister till sig. Svaret blir bl. a. att katolicismen har en överlägsen organisation och kan ge individen just vad han saknar: »Sikkerhed, Trygghed, Hvile i store, simple Følelser.»

31/12 följer så vad som möjligen skulle kunna betraktas som ett alternativ till en recension i vanlig mening: »Aabent Brev til Hr August Strindberg» av Carl Ewald. Han sitter hemma i lägenheten i Köpenhamn med Inferno i sina händer. Han är trött, det är sent, men han kan inte sova, eftersom han har haft en stark och sällsam vision:

Da jeg havde læst Deres Bog til Ende, saa' jeg med Forfærdelse, at Stuen var fuld af en stort, kvælende Røg. Mine Blomster, mine Billeder – det var altsammen forsvundet, og jag hørte den døende Lampes Blaf, som var det et Menneske, der opgav Aanden. Og foran mig, og hvorhen jeg strakte mine Hænder, og hvorhen jeg saa', var det fuldt af underlige og hæslige Ting: magiske og alkimistiske Formler og Redskaber, dryppende Helgenblod, kabbalistisk Snak, Kerrlingeovertro, Pinde i Kors ...

Jeg stødte Ruden op og kastede det altsammen ud, mens Røgen vældede om mig.

Ewald får sedan en »syn»: ett högt berg, från vilket det utgår ett stort, vitt ljus. Tanken är att därifrån utgår det enkla, klara gudsbegreppet, den Gud, som människorna genom sin vantro och okun-

nighet har gjort så liten. Det är här naturligtvis fråga om en udd mot Strindberg. Ewald sitter alltjämt med Inferno i handen och kan inte sova ...

Så blåddrar han i en bunt recensioner, av vilka en har överskriften »En Vanvittigs Roman». Han tittar i en veckotidning, som har tre bilder av författaren införda – det är nog inte en alltför djärv gissning, om vi antar att det rör sig om en rapport från utställningen av Strindbergsporträtt i Stockholm. På den andra av bilderna skrider författaren »'ud mellem Menneskene i tilknapet Dysterhed: Anarkisten, Svaermeren, Martyren, Fanatikeren i Bonjour og høj Hat!'» Därefter avslutas det öppna brevet på följande sätt:

Kære Hr Strindberg! Jeg ved ikke, om De er vanvittig eller om De er gaaet i Kloster, og Deres Person og Deres Bonjour er mig fuldkommen ligegyldige. Deres Bog er for mig ikke Literatur. Den er en Ulykke. Jeg har skrevet dette, fordi jeg ikke kunde andet, og jeg har adresseret det til Dem, fordi jeg elsker Dem.

Kbhvn., d. 27. Decbr. 1897.

Deres ærbødige
Carl Ewald.

Det faktum at Ewald sitter där med sin bunt recensioner och även i dem hämtar stöd för sina starkt negativa reaktioner på Inferno, kan möjligen tas till intäkt för att man på tidningen känt stor tvekan inför boken och därför dröjt med sin anmälan. När så praktiskt taget varenda större tidning i Norden anmält Inferno – och många däribland i mycket positiva ordalag – har man funnit för gott att åtminstone göra något slags omnämnande.

Den utan jämförelse mest utförliga samtida kommentaren till Inferno står Johannes Jørgensen för.⁴⁸ Här placeras Strindberg in i ett europeiskt sammanhang, vilket gör att Inferno kan ses som ett ganska naturligt utflöde av Strindbergs utveckling och erfarenheter. Jørgensen ägnar stort utrymme åt att teckna samtidens stämmingsläge, och som den konvertit han är, beskriver han ingående och välta- ligt betydelsen av katolicismen som motvikt mot samtidens alla dekadenta inflytelser.

»For straks at sige det, saa er dette Værk kun i ringe Grad, hvad man i teologiske Krese kalder et 'Konversionskrift'. En Sammenligning med Huysmans' tilsvarende Bøger vil i høj Grad vise dette», säger Jørgensen i början av uppsatsen. Med stöd i citat från Eduard von Hartmann, vill Jørgensen närmast se Inferno som ett utflöde av en pessimistisk världsåskådning. Jørgensen framhåller Strindbergs tidigare roll som talesman för »Tidens nyeste, dristigste, mest oprørske Ideer», hans allsidighet

och hans kosmopolitiska existens: »Han har mange Aar igennem levet Europas Liv, ikke Nordens. Ude i de store Kulturcentre har han ladet sig løfte af de Aandsstrømninger, som først langt om længe og i svagere Form naar hjem til os, . . .» (s. 154f.).

När Jørgensen kommer in på frågan om »vetenskapens bankrutt» och då i första hand jämför med Garborgs 'Trætte Mænd' och Hamsuns 'Mysterier', så tycker han att »först Strindberg, som er et Stykke af en Videnskabsmand, opfatter den paa rette Vis.»

Jørgensen använder sedan några sidor till en slående och övertygande jämförelse mellan de två senaste sekelsluten. Han pekar därvid på att i båda fallen leder upplysningsperioderna till behovet av ett metafysiskt inslag i tillvaron. Exploateringen av människors metafysiska behov sker enligt Jørgensens uppfattning framförallt i Paris, och det är också nu som katolicismen på nytt visar sig i litteraturen.

Jørgensen övergår så till att diskutera Huysmans och dennes syn på den i litteraturen återkommande mystiken. »Ny-katolicismen» i den unga franska litteraturen får – med Huysmans' krav – inte godkänt. För en »verklig katolicism» står Verlaine, Léon Bloy och Huysmans.

Uppsatsens avslutande elva sidor består till större delen av en jämförelse mellan Inferno och Huysmans' *En route*, som Jørgensen ser som »en intressant parallellstudie» till Inferno. Men mellan de två författarna finns den fundamentala skillnaden, att den ene är född katolik medan den andre är född protestant. Jørgensens tanke är den, att den katolske författaren i sin religion har en grundsanning, inympad sedan barndomen, att återgå till, medan så inte är fallet för protestanten Strindberg. Därför är det mycket svårare för denne att finna rätt väg. Medan Huysmans från första stund kan vända sig i riktning mot kyrkan, »er Strindberg et Bytte for alle Slags Sekterere og kun halvt paalidelige eller helt upaalidelige Læremestre».

Den katolske författarens förankring i den trygga grund, som hans religion alltsedan barndomen gett honom, visar sig enligt Jørgensen inte bara i innehållsligt avseende utan får betydelse även för de litterära verkens konstnärliga form. När Huysmans' *En route* och Strindbergs *Inferno* ställs mot varandra från den utgångspunkten utfaller jämförelsen otvetydigt till förmån för den förra.

Den »omvändelse» som eventuellt sker i Inferno kan heller inte godkännas. Medan Durtal i *En route* »ledes af indre Kræfter ved aandelige Indskydelser og Førelser, der virker i Bevidsthedens Dyb, saa

mener Strindberg sig Genstand for en ydre Omsorg, en Himlens Opmærksomhed, der viser sig i alle Slags tillfældige Ting.»

I uppsatsens sista avsnitt ställer Jørgensen också frågan hur det kan vara med Strindbergs eventuella övergång till katolicismen. Med stöd av texten i slutet av *Inferno* kommer han, i likhet med en del andra kommentatorer, fram till att »derom vides intet». Dessförinnan har han, efter ett citat ur *Inferno* (s. 193), där Strindberg talar om »Herrens kvarn», funnit att »Her taler Strindberg som en kristen, som en Katolik, ja som en Mystiker». Men då har Jørgensen nödgats förvanska citatet genom att utesluta halva sista meningen, där Strindberg nämner Luther!

Slutligen frågar sig Jørgensen vilken betydelse för andra denna enskilda själshistoria kan ha. Jo, säger han, med återknytning till E. von Hartmann, i en tid av stigande pessimism gör sig de metafysiska behoven allt starkare gällande, och det är inom den sfären som *Inferno* har sin plats. Med den moderna utvecklingen drivs vi alla allt närmare alternativet *undergång* eller *religion*. Om detta vittnar på senare tid många hela och halva omvändelser av utpräg-lade fritänkare, bland vilka Jørgensen nämner bl. a. Taine, Verlaine, Huysmans, Bourget och Brunetière. Och, avslutar Jørgensen:

»Ogsaa Strindberg aflægger nu *sit* Vidnesbyrd – og det, enten han bliver Katolik eller ikke. Han vidner ved sin Fortvivlelse om Uudholdeligheden af en Jord, hvorover der ikke mere hvælver sig nogen Himmel, og ved sin Overtro om Sandheden af Novalis' Ord: Wo keine Götter sind, walten Gespenster.»

*

Inför sammanfattningen känner man sig frestad att använda en mindre saklig rubriksättning på uppsatsen. »En studie i kritikens vanmakt», eller något liknande, skulle då vara en adekvat rubricering.

Men det var ju heller inte någon lätt uppgift den 90-talskritiker ställdes inför, som på senhösten 1897 satte sig med uppdraget att recensera *Inferno*. Strindberg, den inte alltför länge sedan hädelseåtalade naturalisten och upprorsmakaren, kommer nu med ett verk, där han upplever att makterna lyst honom i bann och där han vänder upprorets udd främst mot sig själv. Den segervisse och säkre banérföraren förvandlad till Infernovandrare, präglad av skräck, ånger och penitens; det blev för många kritiker mycket svårt att smälta. Deras kritik bär också i inte så få fall tydligt vittne om den vända de kända.

Som jag antydde i början av uppsatsen, har de kritiker, som var orienterade i de kontinentala strömningarna, haft lättast för att med en viss distans och saklighet formulera tänkvärda omdömen om *Inferno* och dess författare. Omvänt har många med insikter begränsade till den inhemska litteraturen och med kunskap bara om den »gamle» Strindberg hamnat i svårigheter. Då det är anmärkningsvärt få som tycks ha haft den internationella utblicken, kan ju mycket av den negativa kritiken helt enkelt skrivas på okunnighetens konto – om vi bortser från de få som är ute i den bestämda avsikten att sära och döda.

Gemensamt för de flesta som skriver om *Inferno* tycks vara att läsningen drabbat dem med något som liknar chockverkan. Men det är också det enda övergripande gemensamma. F. ö. finns, som ju framgått av min genomgång, hela skalan representerad, från en totalt fördömande attityd till en lika totalt accepterande. Försöker man göra ett schablonmässigt överslag över hur de positiva och negativa kritikerna fördelar sig, finner man att ungefär ett femtontal är övervägande positiva, ett tiotal övervägande negativa, medan en tredje grupp är mer odeciderad, dvs. mer uttalat pendlar mellan motsatta ståndpunkter i sina recensioner.

Man kan alltså fastslå, att den inte sällan framförda åsikten, att *Inferno* i stort sett möttes av kompakt oförstående inte är sann.⁴⁹ Tvärtemot är det så, att ett flertal av kritikerna är övervägande positiva.

Man kan notera, att i flera fall har kritikerna haft svårigheter med att uppfatta *Inferno* som ett litterärt verk.⁵⁰ En del av dem framför också detta i klara verba. Eftersom verket har självbiografisk karaktär, glider de då gärna över till att tala om författaren, vilket dock påfallande ofta sker i en positiv anda och med en vilja till förståelse. Har man långt till uppfattningen av *Inferno* som litteratur, så har man nära till medkänsla med den fallne titanen.

Man avvisar, respektive accepterar, på bl. a. ideologiska, psykologiska och estetiska grunder. Från estetisk synpunkt är det framförallt innehållet i *Inferno* man inte kommer tillrätta med. Däremot har man även i *Infernos* sammanhang nästan uteslutande beröm över för Strindbergs språk. Bara enstaka kritiker har invändningar i språkligt avseende, medan flera, som bestämt avvisar *Inferno* från de flesta synpunkter, ändå motvilligt erkänner kraften och genialiteten i språkbehandlingen.⁵¹

Man kan knappast hävda, att någon entydig, be-

stämd gräns kan dras mellan recensensorganen på grundval av deras ideologiska hemvist. En del kritiker inom vänsterpressen framför visserligen – ibland med emfas – betänkligheter mot »budskapet» i *Inferno*, men knappast i något fall kan man hitta så kategoriskt avvisande och nedgörande kritik, som ges prov på inom det motsatta lägret. Rösterna för eller emot *Inferno* tycks följa mer subtila och sammansatta gränslinjer än den traditionella höger-vänster-skalan.

Många kritiker utgår från psykologiska synpunkter, och där avslöjar kommentarer och slutsatser, att uppfattningarna är om möjligt ännu mer divergerande än när man utgår från ideologiska. De allra mest negativa fastslår, en del tydligt artikulat, andra i mer förtäckta ordalag, helt enkelt att författaren inte längre är vid sina sinnens fulla bruk. Inte så få drar först ungefär samma slutsats beträffande Strindbergs sinness tillstånd, men de skyndar sig att tillägga, att det skarpsinne och den logiska skärpa, varmed författaren analyserar sitt eget hälsotillstånd, utesluter varje tanke på fullt utvecklad och alltjämt pågående sinnessjukdom. En tredje grupp för liknande resonemang kring Strindbergs hälsotillstånd men tar med fler bakgrundsfaktorer. Dessa består då oftast i att man antingen ger en närmare beskrivning av författarens personliga förhållanden eller i att man söker teckna samtidens litterära och andliga strömningar, i enstaka fall bådadera. I denna tredje grupp återfinner vi, med något undantag, de kritiker som har den bästa internationella orienteringen och de som är någorlunda väl införstådda med Strindbergs tillvaro, särskilt under åren närmast före *Inferno*. Undantagsvis sammanfaller båda förutsättningarna.

Ett par veckor efter det *Inferno* kommit ut skriver tydligen Waldemar Bülow ett brev till Strindberg, där han bl. a. undrar om Strindberg vill ha några recensioner av *Inferno*. Den slutsatsen kan man dra av sista stycket i ett brev från Strindberg till Bülow från Paris 17 november 1897:

»Några recensioner om min bok begär jag ej, ty samma frihet att skriva som jag förbehåller mig unnar jag andra, och min mening har jag på så goda grunder, att jag ej ändrar den af andras gissningar.»⁵²

Uttalandet tyder på att Strindberg inte är intresserad av att detaljstudera kritikernas uppfattningar om *Inferno*. Det betyder inte att han svävade i okunnighet om hur boken togs emot. Täta rapporter, bl. a. från umgängesvännerna i Lund, håller honom uppenbarligen väl underrättad om hur *Infer-*

nos möte med kritiken utfaller. Att det mötet totalt sett utföll positivare än vad Strindberg hade vågat räkna med är nog tämligen säkert. Strindberg hade otvivelaktigt väntat sig hårt motstånd av både ideologiska och rent litteraturpolitiska skäl. Som genomgången visat, fick han det också, men sannolikt i mindre utsträckning än han räknat med. Det är ju bara ett fåtal recensenter som talar om galenskap och »brusten intelligens». Strindberg hade ju själv uttalat farhågor för galenstämpel, charlataneri och hädelse. Anklagelser av den typen förekommer, som vi kunnat se, bara i begränsad omfattning. Den samlade bilden av samtidskritiken ger i stället huvudtrycket av en uppenbar vilja till förståelse, tillfredsställelse över att Strindberg är på väg tillbaka till litteraturen, lättnad över »återvunnen hälsa» och en förhoppning om att han snart skall återkomma med nya verk. Många av de här tongångarna var inte Strindberg bortskämd med vid denna tid, och de bör ha bidragit till den relativa harmoni han efterhand når fram till. Att Inferno dessutom blir en bokhandelsframgång, och även pekuniärt ger en långt större utdelning än Strindberg räknat med, verkar naturligtvis i samma riktning. Förutom att han för första gången på länge genom sitt arbete får sitt eget uppehälle någorlunda tryggt, kan han på ett verksamt sätt bidra till försörjningen av barnen i första äktenskapet. Den samtida korrespondensen med dessa bär tydliga spår av den glädje och tillfredsställelse han känner över detta.

Strindbergs dramatiska levnadslopp uppvisar ett otal till synes tvära kast mellan skilda åsikter, ståndpunkter, ideologier och övertygelser. Den av en och annan kritiker efterlysta »personliga enheten» var inte Strindbergs signum. De tvära kasten kan synas känslöstyrda – och är det naturligtvis ofta – men innehåller som regel också ett programmatiskt inslag, som tuktar känslostormarna när dessa redovisas i konstnärlig form. Även på randen av den avgrund, som Strindberg vid vissa tillfällen står under sin Infernokris, finner han sin »programmatiska förankring» och ger sina upplevelser en tydning och en form som ger honom en viktig plats bland sekelskiftets document humain-författare.

Infernokrisen och Infernoböckerna är huvudperipetin i Strindbergs dramatiska livscykel. Efteråt blir ingenting sig riktigt likt. Och det som eventuellt blir sig likt har andra förtecken. Strindbergs avläsning av sitt eget och andras öden tillförs allt framgent en ny dimension.

Strindberg noterade säkert det faktum, att så pass många av Infernos kritiker uppfattade de nya

tongångarna och sökte ge dem en förstående och i vissa fall insiktsfull tolkning. Det bör verksamt ha bidragit till att han ännu en gång kunde känna sig någorlunda accepterad och uppskattad både i hemlandet och de nordiska grannländerna. I förening med den obestridliga bokhandelsmässiga framgången, skapades här en både reell och känslomässig grund, som säkerligen inte var utan betydelse för den flödande produktion som följde efter Inferno. Den var ju i både kvalitativt och kvantitativt avseende det mest eftertryckliga beviset på att diktarbegåvningen inte hade »sprungit sönder».

Noter

¹ Till G. af Geijerstam ca 19/8 1897. *Brev XII*, s. 143.

² *Brev XII*, s. 157.

³ *Brev XII*, s. 167, 182, 196.

⁴ *Brev XII*, s. 175.

⁵ *Brev XII*, s. 178.

⁶ Jfr i brevet till Herrlin s. 196, not 3, av vilken framgår att psykiatridocenten Bror Gadelius skrivit ett intyg där, enligt Torsten Eklunds kommentar »Inferno karakteriseras såsom en hänsynslös självbekännelse, skriven av en 'febersjuk', vilken jagas av tvångsföreställningar men samtidigt behärskar dessa och i varje ögonblick 'kan ställa sin egen diagnos.'»

⁷ *Brev XII*, s. 191.

⁸ Det är en tanke som f. ö. redan Erik Hedén är inne på. Se: Hedén, E., *Strindberg. En ledtråd vid studiet av hans verk*. Sthlm 1929, s. 255.

⁹ *Brev XII*, s. 323.

¹⁰ Åtskilliga tidningar hann överhuvud inte recensera Inferno förrän första upplagan var slutsåld. Bland de många tidningar som i notiser ger upplysningar om samtidens kulturella begivenheter kan *Åbo Tidning* få stå som exempel. Den 13 november 1897 lämnar denna under rubriken »Litteratur och konst» följande meddelande:

»Inferno, Strindbergs nya bok, har under de åtta dagar, som förflutit sedan dess utgivande, mottagits med ett sådant intresse, att förläggaren ej längre kan effektuera ingående rekvisitioner.»

Den 20 november hade *Huvudstadsbladet* – för att nu i detta sammanhang hålla sig till vårt östra grannland – en notis med likartat innehåll, men med tillägget »Andra upplagan är för närvarande under tryckning».

¹¹ I: *Svensk Tidskrift* 36, 1949, s. 46–58.

¹² A. a. s. 52.

¹³ A. a. s. 53.

¹⁴ Tydligast markerat hos Böök, F., *Oscar Levertin*, s. 193 ff. I senare forskning diskuterat av bl. a. Hägg, G., i *Övertalning och underhållning*, s. 82 f. och Rydén, P., *En kritikers värderingar*, s. 120 ff.

¹⁵ Uppsatsen, som ingick i Levertins essäbok *Diktare och drömmare*, Sthlm 1898, är en sammanslagning av tre artiklar som ursprungligen publicerats i Svenska Dagbladet 2/5 och 26/11 1897 och 1/6 1898. Jfr Rydén, a. a. s. 38 ff. och 344 ff. Citaten här ur Samlade Skrifter, del 8, Sthlm 1919.

- ¹⁶ SS 8, s. 239.
- ¹⁷ Så t. ex. hos Lamm, *August Strindberg*. Del II, s. 5.
- ¹⁸ SS 8, s. 239f.
- ¹⁹ SS 8, s. 241.
- ²⁰ SS 8, s. 243.
- ²¹ SS 8, s. 244.
- ²² Jfr Rydén, a.a. s. 198 f.
- ²³ I essän »D:r C. D. af Wirsén såsom kritiker.» I: SS 24, s. 167–181.
- ²⁴ A.a., s. 39.
- ²⁵ *Brev XII*, s. 221. (Jfr även Nils Norman, Strindberg och Napoleon. I: *Svensk Litteraturtidskrift* 1959:4, sid. 151–170.)
- ²⁶ A.a., s. 253.
- ²⁷ Litet förvånande är det ändå, att även signaturen Didrik tycks stå för Axel Danielsson. Han talar uppenbarligen med kluven tunga. Det är svårt att förklara på annat sätt, än att han från ideologisk synpunkt funnit huvudrecensionen hållen i alltför positiv ton. Det har då legat nära till hands att inför läsekretsen balansera detta med ett mindre anspråksfullt men mera kritiskt inslag. Eller omvänt: Han upptäcker att han i sin förhandsnotis – om vi nu utgår från att Danielsson skrivit även den – skjutit över målet i sin kritiska negativism, varefter han i huvudrecensionen intar en mycket mer uppskattande och förstående attityd.
- ²⁸ Torsten Eklund utgår i sina brevkomentarer från att så är fallet. *Brev XII*, s. 209, not 3. Jfr även s. 210, not 2.
- ²⁹ Jfr brev nr 3699 och 3700 jämte notapparat till dessa i *Brev XII*, s. 216 ff.
- ³⁰ Gernandts förlag hade av Leclercq fått erbjudande om en bok, som skulle handla om Strindberg i Paris vid mitten av 1890-talet. Se *Brev XII*, s. 230, not 5.
- ³¹ Just denna recension har jag haft anledning att i annat sammanhang tidigare gå in på: »Strindbergs Inferno och DN». I DN 21/6 1971.
- ³² af Wirsén, C. D., *Kritiker*. Sthlm 1901, s. 360–363.
- ³³ Jfr ovan anført brev till G. af Geijerstam. *Brev XII*, s. 191.
- ³⁴ Kan möjligen vara identisk med Ernst L. Ekman, som vid en något senare tidpunkt var fast medarbetare i Barometern.
- ³⁵ *Ord och Bild*, nov. 1897, s. 74 f.
- ³⁶ Även modern Strindbergforskning har anført Mau-passants *Le Horla* som tänkbar förebild till Inferno. Jfr Brandell, *Strindbergs Infernokris*, s. 226.
- ³⁷ Citaten här efter af Geijerstam, K., *Efterlemnade skrifter*. Med en inledning af Ellen Key. Sthlm 1899.
- ³⁸ A.a., s. 265.
- ³⁹ Ibid. s. 267.
- ⁴⁰ Ibid. s. 275.
- ⁴¹ Ibid. s. 328.
- ⁴² Ibid. s. 330.
- ⁴³ Werner Söderhjelm har i sin bok om Tavaststjerna (I: *Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland*, Bd 46, s. 291 ff.) ganska utförligt kommenterat Infernorecensionen. »Ingen bok har förr eller senare gjort ett sådant intryck på honom», säger Söderhjelm bl. a. Den själsliga affinitet mellan författarna, som recensionen ger ett så starkt intryck av, verifieras på ett slående sätt i Söderhjelm's kommentar.
- ⁴⁴ Kjær, Nils, *Bøger och billeder*. Kristiania 1898.
- ⁴⁵ A.a., s. 111.
- ⁴⁶ Ibid. s. 113.
- ⁴⁷ Garborg, A., *Straumdrag*, Kristiania 1920, s. 70–74.
- ⁴⁸ »Strindbergs nye bog.» I: *Tilskueren* 1898, s. 153–172.
- ⁴⁹ Åsikten bl. a. framförd av Ruben G:son Berg i ett – i och för sig motiverat – försvar för Levertin i *Svenska Dagbladet* 17/7 1921: »Strindberg och 90-talskritiken».
- ⁵⁰ Strindberg hade ju f. ö. själv bidragit med kritiskt stoff. I anslutning till beskrivningen av svärmodern och hennes tvillingsyster säger han ju i Inferno: »Därför blandar jag ihop dem i denna berättelse, som icke är någon roman med anspråk i avseende på stil och litterär planläggning.» Inf. s. 131.
- ⁵¹ Denna fördelning av beröm och klander beträffande Strindbergs verk gäller tydligen även för kritik av äldre datum. Jfr t. ex. Karl-Åke Kärnells kommentar till Det nya riket. *Samlade verk*, Bd 12, s. 137.
- ⁵² *Brev XII*, s. 215.